

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра соціально-економічних дисциплін

МЕДІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ВЛАДА, ЗНАННЯ, МОВА

Кваліфікаційна робота
студента 2 курсу
заочної форми навчання,
спеціальність 124 Системний аналіз
Кучерявого Миколи Володимировича

Науковий керівник:
кандидат філософських наук,
Нівня Ганна Олександрівна

Рецензент:
кандидат політичних наук, доцент
Пальшков Константин Євгеньович

Кваліфікаційна робота допущена до захисту
«_____» _____ 2022, протокол № _____
Завідувач кафедри
Соціально-економічних дисциплін
д. філос. н., професор

_____ **Надибська О.Я.**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ ЗАСАДИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ДИСКУРСУ ЯК КОНСТИТУТИВНОЇ СУСПІЛЬНОЇ ПРАКТИКИ	
1.1. Взаємозв'язок владних стосунків із дискурсом.....	5
1.2. Ідентифікація з певною соціальною групою та її вплив на дискурсивну стратегію.....	10
1.3. Знання як вид уявлень, у принципі спільних для всіх членів суспільства	13
Висновки до розділу 1.....	18
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ ЩОДО МЕДІЙНОЇ МОВИ	
2.1. Основні концепти мовних ідеологій	20
2.2. Сучасні українські реалії щодо мови та мововжитку в медіа	31
Висновки до розділу 2.....	35
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ПРАКТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ МАСМЕДІА В УКРАЇНІ	
3.1. Мовна культура комунікації в соціальних мережах	37
3.2. Політика, право, інформація (знання), як об'єднавчий державотворчий асpekt у масмедіа	41
3.3. Мовні засоби інформаційної війни: маніпулювання свідомістю особистості	53
Висновки до розділу 3.....	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із прав людини, яке найтісніше пов'язане із ЗМІ, ймовірно, вважається право на свободу переконань та їх вираження. Свобода вираження думки, як підтверджено у документах з прав людини, охоплює право на отримання або поширювання інформації, право на мовчання, право на формування власних думок; воно охоплює художнє вираження, політичну та комерційну мову, академічну свободу та право на свободу слова журналістів.

Цей спектр дає чітко зрозуміти, наскільки важливим це право є для людей, що дозволяє досягти самореалізації та гідності, знайти сенс життя, сприяє розвитку індивідуальності. Ця свобода також має важливе значення для громад і спільнот, що мають на меті досягнення впровадження рівності, демократії та самоврядування. Свобода вираження думки важлива сама по собі і є передумовою для здійснення цілої низки інших прав і свобод.

При забезпеченні права особистості на вільну реалізацію своїх інтелектуальних та духовних потреб виявлення в інформаційному світовому просторі водночас необхідно дотримуватися як базисного принципу захисту інформаційного простору країни від руйнівних стосовно української національно-культурної ідентичності впливів в умовах інформаційних протистоянь в глобалізованому світі.

Такий захист можливий тоді, коли державні та соціальні інституції тісно взаємодіють у царині розробки правових норм забезпечення інформаційної безпеки, у царині розробки інноваційних культурних, науково-освітніх проектів, виробляють адекватні сьогоденню методи гарантування права людини як на вільний обіг інформації, так і захист людини від недобросовісного впливу на її свідомість за допомогою цієї інформації, захист людини від маніпулювання її свідомістю, а відтак – і нею самою.

Актуальність роботи зумовлена тим, що інформаційна реальність, особливо зважаючи на її глобальну універсальність, стає чинником від

якого залежать ключові категорії буття особистості, країни, соціуму, державотворення. Відтак, медійний універсум національного буття постає як пріоритетна в соціальному відношенні сфера, що потребує постійного політико-правового захисту та регулювання у відповідності із стратегією національного розвитку.

Метою роботи є аналіз проблемного кола питань, пов'язаних із осмисленням політико-правового та мовного регулювання сучасних медіа в Україні

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- 1) визначити сутність взаємозв'язку владних стосунків із дискурсом;
- 2) здійснити аналіз ідентифікації з певною соціальною групою та її вплив на дискурсивну стратегію;
- 3) виявити визначальні риси сучасних українських реалій щодо мови та мововжитку в медіа;
- 4) дослідити діалектичну єдність політики, права, інформації (знання), як об'єднавчого державотворчого аспекту у масмедіях;
- 5) розглянути мовні засоби інформаційної війни, що маніпулюють свідомістю особистості.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з політико-правовим регулюванням медійного розвитку в Україні.

Предмет дослідження є медії в сучасній Україні: влада, знання, мова.

Методи дослідження. За допомогою дедуктивного та індуктивного методів наукового пізнання звикористанням підходів соціальних комунікацій виявлено загальні та особливі риси соціальних мереж як комунікаційного інструменту державної влади. Порівняльний аналіз цифрових стратегій урядових комунікацій дає змогу виявити специфіку застосування соціальних мереж українською владою. Для визначення особливостей контенту президентського акаунту використано контент-аналіз.

РОЗДІЛ 1.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ДИСКУРСУ ЯК КОНСТИТУТИВНОЇ СУСПІЛЬНОЇ ПРАКТИКИ

1.1. Взаємозв'язок владних стосунків із дискурсом

Концептуалізація дискурсу як конститутивної суспільної практики ґрунтується на уявленні про те, що мовленнєвий акт є міжособовою взаємодією, учасники якої, вимовляючи або пишучи слова й речення, водночас виконують певні дії, спрямовані на комунікаційних партнерів: повідомляють, запитують, обіцяють, погрожують тощо. Маючи намір справити на партнерів такий чи інший вплив, кожен учасник акту вдається до певних дискурсивних стратегій здійснювання цього наміру [9, 142].

Він уживає тих чи інших слів, вимовляє їх у певному порядку з певною інтонацією, якісь слова повторює, а якісь – пропускає, прагнучи, щоби створений таким чином текст у цьому контексті мав для його адресата потрібний мовцеві сенс (як уже сказано, стратегії мовця будуються на певних припущеннях щодо того, як адресат тлумачитиме його текст і контекст їхньої взаємодії). Водночас він мусить брати до уваги слова та невербальну поведінку партнерів, тобто його дискурс є не лише стратегією, а й пристосуванням [25, 145]. Здійснюючи одне на одного вплив, учасники дискурсивного акту вступають у певні стосунки між собою.

Поряд із передаванням інформації про себе та довколишній світ, це одна з найважливіших функцій мовної взаємодії між людьми [14, 295]. В деяких ситуаціях вона є головною чи навіть єдиною – скажімо, коли людина вітається, висловлює співчуття з приводу смерті родичів співрозмовника або просто питає, як його справи. В наведених прикладах, як твердять дослідники, мовцям ідеться про встановлювання чи підтримування стосунків солідарності (що їх висловлюють і невербальними засобами – усмішкою, кивком голови тощо) [10, 31].

Відповідно, вислови протилежного змісту (як і, приміром, крижаний погляд або відвертання голови при зустрічі) сприяють стосункам байдужості чи ворожості. Важливе місце в дискурсі (а отже, і в його аналізі) посідають також владні стосунки. В найзагальнішому філософсько соціологічному окресленні влада – це здатність актора (людини, групи, структури) здійснювати зміни в зумовленому зовнішніми щодо нього чинниками перебігу подій або, інакше кажучи, здатність досягати поставленої мети, незважаючи на перешкоди [1, 82].

Ця здатність виявляється у стосунках з іншими акторами, з існуванням яких передусім і пов'язані зовнішні чинники та перешкоди. В суспільних науках, а під їхнім впливом і в соціально зорієнтованому аналізі дискурсу, владу найчастіше розуміють як здатність контролювати дії інших, що означає асиметричні стосунки: одна людина чи група має більше влади, ніж інша [13, 219]. Коли ця асиметрія є систематичною, тобто окремі актори усталеним чином наділені владою, яка для інших залишається майже недосяжною, то можна говорити про панування (або домінування) [11, 49]. Проте й за такого розуміння владні стосунки не зводяться до примусу, що його здійснює (більш) владний учасник щодо інших, вживаючи фізичної сили чи погрожуючи їй вжити. Влада може також спиратися на якимось чином здобуту згоду людини діяти відповідно до бажання іншої. Всі ці способи здійснювання влади передбачають більш чи менш активну роль дискурсу.

Зв'язок владних (як і будь-яких інших) стосунків із дискурсом є взаємним, у повній відповідності до сформульованої вище загальної тези. З одного боку, владні стосунки між учасниками дискурсивного акту виявляються в їхніх текстуальних внесках і самій організації взаємодії. Іншими словами, “влада в дискурсі пов'язана з тим, що владний учасник контролює та обмежує внески невідданих” [23, 46] – а отже, обмежує їхню спроможність здійснювати свої наміри та стратегії. Тому саме владний

учасник переважно визначає характер здійснюваної взаємодії, тобто тип цього дискурсу.

З другого боку, дискурс установлює та підтримує такі асиметричні стосунки. Називаючи співрозмовника принизливими словами й обмежуючи його змогу висловитися, учасник дискурсивної взаємодії утверджує своє право так чинити, тобто свою владу над ним. Точніше, владу утверджує згода того співрозмовника з такою поведінкою щодо себе – виявлена в тому, що на брутальність він відповідає шанобливим чи нейтральним звертанням, на запитання – відповіддю, а коли його перебили, не наполягає на закінченні своєї репліки. Якщо натомість він тим чи тим способом демонструє, що не приймає зверхнього ставлення, то це утверджує його як рівного або принаймні не цілком безвладного.

Тобто, знову ж таки, успіх його утвердження залежатиме від реакції першого співрозмовника. Стосунки, які зрештою встановлюються між учасниками, стають результатом їхньої боротьби за владу, що відбувається в дискурсі, але може й переноситися поза його межі (позадискурсивні чинники – насамперед застосування фізичної сили – часом виявляються вирішальними). Тому владу не можна здобути раз і назавжди, її виборюють (чи, за часто вживаним висловом, про неї домовляються [negotiate]) у кожному акті взаємодії. Відповідно, доводив Фуко, ніхто не має абсолютної влади й ніхто не є абсолютно безвладним, бодай тому, що “де є влада, там є й опір” [26]. Це може здатися видаванням бажаного стану суспільних стосунків за дійсний, але принаймні не можна визнати, що успішний опір владним зазіханням є однією з можливих форм міжособової (та, як показано далі, міжгрупової) взаємодії. Всі ці форми великою мірою реалізуються в дискурсі, який, за словами Фуко, “приводить до руху та породжує елементи влади; він її підсилює, але також підриває її, демаскує, робить її немічною та дає можливість перекрити їй шлях” [44, 218].

Треба зауважити, однак, що окреслена схема дискурсивної взаємодії між індивідами навіює думку про ізолюваність цієї взаємодії та встановлюваних у ній стосунків од ширшого суспільного контексту. Наголошуючи роль індивідуальних стратегій учасників дискурсивного акту, ця схема не враховує зумовленості таких стратегій соціальними – загальносуспільними чи груповими – конвенціями. Ця зумовленість пов’язана з тим, що процеси творення й тлумачення тексту, які відбуваються в свідомості відповідно мовця та адресата, визначаються відбитими там їхніми уявленнями про світ узагалі й про конкретну подію зокрема, про самих себе й про інших учасників цієї події [41, 9].

Комунікаційний досвід може охоплювати раніші акти взаємодії не тільки з цими самими партнерами, а й з усіма іншими, від кого очікується в подібному контексті подібної поведінки. Мало того, особа спирається не тільки на власний досвід, а й на відомий їй досвід інших людей, яких вона вважає подібними до себе, тобто схильними в подібному контексті взаємодіяти з подібними партнерами в той самий спосіб, що й вона. Такий спосіб дискурсивної поведінки стає для цієї особи прийнятним, а нерідко і єдино прийнятним, нормативним. Тобто вибір стратегії для конкретної події визначається певною дискурсивною практикою, і дотримання в кожній події соціальної конвенції, що регламентує цю практику, якраз і означає підтримування конвенції та практики.

Звісно, на оцінку прийнятності певної стратегії в певному контексті впливають також індивідуальні уявлення про цей контекст, зокрема про фізичну ситуацію, соціальні характеристики учасників та тип дискурсивної взаємодії між ними. Скажімо, один з учасників діалогу може локалізувати його «на вулиці», а інший – «біля свого дому», тобто «на очах у сусідів»; те, що перший вважає розмовою, другий нерідко кваліфікує як сварку тощо. На кваліфікацію контексту впливають, зокрема, культурні й ідеологічні настанови особи, які водночас визначають і кваліфікацію людей, їхніх намірів і дій. Наприклад, ревний християнин завжди пам’ятатиме, що

розмова відбувається в святковий день, і неприйнятні з погляду його віри слова або вчинки в цьому контексті набудуть особливо негативного значення, а сексистськи чи патріархально налаштований чоловік сприйматиме зауваження й покарання керівника особливо болісно, якщо тим керівником є жінка. В принципі, різні кваліфікації контексту тієї самої події дають учасникам змогу вписувати її в різні практики й, отже, дотримуватися різних конвенцій. Однак на практиці контекстуалізація відбувається в діалозі між учасниками – який, утім, не є рівноправним, тобто більш владний учасник переважно накидає партнерам свої правила взаємодії [24, 38]. До того ж спільний культурний досвід учасників, знання чинних у їхньому суспільстві норм тією чи іншою мірою обмежує можливості різнотлумачень контексту події та конвенцій, відповідно до яких вона має відбуватися.

В багатьох випадках усталеність певного типу взаємодії та притаманних йому дискурсивних ролей зумовлена наявністю загальновизнаних “правил гри” на відповідній суспільній ділянці. Ці правила в соціологічній і економічній літературі називають Інституцією. Інституція вказує, “що належить уважати нормальним, чого треба очікувати, на що можна покладатися, які права й обов’язки пов’язані з якими позиціями та що має сенс у спільноті чи суспільній ділянці, де інституція діє”, – коротше, як “люди “мають” поводитися й ставитися одне до одного” [22, 358]. Згідно з теорією Петера Бергера й Томаса Люкмана, нормативність певного способу поведінки за певної ситуації стає наслідком його узвичаєності, яка, своєю чергою, постає з повторюваності, точніше, зі спільного для членів відповідної групи тлумачення виконуваних у різні моменти й/або у різних місцях дій як однакових, здійснюваних однаковим чином.

Варто зазначити, що наукове розуміння інституцій як правил гри відрізняється від популярного вживання цього слова щодо гравців, котрі мають тих правил дотримуватися. Власне, науковці теж не завжди чітко

розмежовують ці два значення. Проте в низці теоретичних і практичних праць наголошено на важливості розрізняти між інституціями, тобто “придуманими людьми обмеженнями, які спрямовують людську взаємодію”, та організаціями, тобто “групами індивідів, пов’язаних між собою спільним прагненням досягти певних цілей” у просторі, заданому цими обмеженнями [25, 244]. Інакше кажучи, інституції «визначають можливості в суспільстві», а організації “створюються для того, щоби скористатися такими можливостями” [25, 249].

1.2. Ідентифікація з певною соціальною групою та її вплив на дискурсивну стратегію

Важливим елементом учасникового окреслення контексту дискурсивної події – а отже, однією з підстав зараховувати її до якоїсь практики з більш чи менш усталеною конвенцією – є сприйняття себе та партнерів як людей певного типу. Така типізація зазвичай має форму тлумачення себе й інших як стійких носіїв певних рис чи орієнтацій – біологічних, соціальних, культурних, ідеологічних, – що визначають сутність цих людей та їхнє місце серед інших. Самоокреслення особи, зване в суспільствознавстві її ідентичністю, формується у взаємодії з тим, як окреслюють її інші, зокрема під впливом чинних у суспільстві уявлень про важливість різних аспектів тлумачення людської сутності й місця та належні способи їх виявлення.

Такі уявлення спонукають особу тлумачити гадану наявність у неї певної ознаки як властивість, що її ця особа поділяє з більшою чи меншою кількістю інших, тому кожна з відповідей на питання про власну сутність уміщує людину в якусь суспільну групу. Інакше кажучи, ідентичність особи постає як її ідентифікація з певною групою, уявлення про належність до неї. Тому утвердження колективної ідентичності групи є передумовою формування індивідуальної ідентичності її члена, адже в цьому формуванні

особа використовує наявні в суспільстві ідентифікаційні ресурси, тобто визнані ідентифікації [8, 156].

Власне, кожна особа ідентифікує себе з багатьма групами, окресленими відповідно до різних ідентифікаційних ознак. Не всі з цих ідентифікацій для особи однаково важливі і в житті взагалі (деякі з них вона почасти приймає як належний спосіб самоокреслювання під впливом окреслень іззовні, але мало чи й зовсім не застосовує як чинник вибору групової належності та соціальної поведінки), і в конкретному контексті зокрема, де вона може свідомо чи несвідомо виділяти якусь – або якісь – із багатьох ідентифікацій [12, 102].

Ідентифікація з певною групою впливає на дискурсивну стратегію учасника конкретного акту, регламентуючи його мовлення уявленням про членський обов'язок і/або груповий інтерес (як от що християнин має проповідувати Божі заповіді, а чоловік – боротися зі спробами жінок домогтися більшої влади). Ідентичності особи впливають також на вибір суб'єктних позицій у тій чи тій інституційній взаємодії (скажімо, християни більш схильні обійняти позицію священика в церкві, ніж атеїсти). Водночас, прагнучи визнання своєї ідентифікації з боку інших людей, особа часто обирає спосіб дискурсивної поведінки, що його, на її думку, ці партнери й/або все суспільство вважають відповідним такій ідентичності (це можуть бути лайливі слова для “справжнього чоловіка” чи присутнє й беземоційне мовлення для лікаря в спілкуванні з пацієнтами) [7, 39].

Крім того, якщо учасник дискурсу ідентифікує свого партнера з тією самою або іншою групою, це накладає відбиток, з одного боку, на його наміри (вони є різними щодо “своїх” і “чужих”), а з другого, на тлумачення того, що партнер каже/пише, та припущення щодо того, як сприйме сказане/написане. Таким чином, люди взаємодіють у дискурсі не лише як індивіди, а й як члени різноманітних груп. Тому кожен дискурсивний акт є не лише міжособистісним, а й міжгруповим, і робить внесок у

підтримування/змінювання стосунків між відповідними групами. Проте як для суспільних стосунків загалом, так і для ідентичностей людей, що в ці стосунки вступають, зв'язок із дискурсом є обоюстороннім: не лише ідентичності учасників впливають на дискурсивну взаємодію між ними, а й навпаки, взаємодія творить ідентичності.

Підставою для ідентифікації мовця з певною соціальною чи культурною групою може бути не лише, як припускає слухач/читач, свідомий вибір відповідної їй дискурсивної стратегії, а й особливості його мовлення – скажімо, тембр голосу (за яким партнери встановлюють стать і приблизний вік мовця) чи вживання фахової лексики (котре є вірогідним індикатором професійної належності) [19, 54]. Інакше кажучи, дискурсивна поведінка завжди співвідносить особу з різними групами й класифікаційними категоріями, про дискурс яких її партнери та суспільство мають більш чи менш усталені уявлення [23, 46].

Звісно, один дискурсивний акт іще не закріплює виявленої в ньому ідентифікації: вона може виявитися ситуативною, і невдовзі ця сама особа постане інакшою, відповідно до інакшого контексту. Проте систематичне виявлення певної дискурсивної поведінки усталює ідентифікацію особи, що, своєю чергою, впливає на її відносини з іншими людьми, які надалі очікуватимуть від неї саме такої поведінки. Тому творення ідентичності не відбувається “з нуля” в кожному акті мовлення: та ідентичність, що виявляється в певний момент, почасти є результатом, “осадам” раніших дискурсивних практик [24, 38] – які, зокрема, обмежують множину доступних особі в цьому акті ідентифікацій.

Якщо особа систематично обіймає певну суб'єктну позицію в якійсь практиці, котра посідає важливе місце в структурі її соціальної взаємодії, то інші члени суспільства схильні ідентифікувати її за цією позицією (чиновника, учня, спортсмена тощо). Не завжди це відповідає пріоритетному самоокресленню особи, яке може бути результатом її участі в інших практиках. Проте в багатьох випадках дискурсивні практики, в яких

особа бере участь, здатні позиціювати її як носія певної ідентичности, зробити суб'єктом, що має обіймати певну позицію.

Поєднання різних міжособистісних та інституційних практик творить колективну ідентичність певної множини людей – як членів однієї групи, пов'язаних між собою та відмінних від інших – у свідомості самих цих людей і тих, що з ними спілкуються або дізнаються про їхні дії опосередковано. Така зовнішня та внутрішня ідентифікація якраз і означає існування групи в свідомості (частини) суспільства – тобто саме дискурс творить групу. Якщо ідентифікація індивіда з групою, як я зазначав вище, потребує попереднього існування групи, то саме це (дальше) існування стає можливим лише завдяки ідентифікації індивідів із нею. Інакше кажучи, колективна ідентичність є і засобом, і результатом індивідуальної ідентифікації [42, 350].

Зі сказаного стає очевидним, що й індивідуальні, й колективні ідентичності є не непорушними біологічно закоріненими сутностями, а історично й контекстуально специфічними соціальнодискурсивними конструктами. Проте поза межами наукового середовища переважає протилежний погляд: тлумачення ідентичностей як незмінних, заданих певними об'єктивними чинниками сутностей. Його перевагу спричиняє не тільки схильність людської свідомості спрощувати спостережуваний світ, а й утілення цього погляду в потужних інституційних дискурсах, що відбивають панівні ідеологічні уявлення.

1.3. Знання як вид уявлень, у принципі спільних для всіх членів суспільства

Іншим видом (чи іншою концептуалізацією) уявлень, у принципі спільних для всіх членів суспільства, є ті, що мають статус знання. Множина таких уявлень охоплює і ті, що складають здоровий глузд, який, його носії сприймають як знання про головні правила влаштування світу, – тому цей глузд можна розглядати як найукоріненіше й справді спільне знання. Проте

частина знання відрізняється від здорового глузду тим, що воно доступне не всім рівною мірою, а спочатку, так би мовити, стає надбанням невеликої кількості людей, які потім передають (нерідко продають) його іншим. Це знання зазвичай явно формулюють і перевіряють: саме таким чином воно поширюється й змінюється.

Кожне суспільство в кожен історичний період має усталені норми (почасти сформалізовані, а почасти зафіксовані на рівні здорового глузду), що регулюють способи творення та поширювання такого знання, тобто процедури його здобування, представлення й перевірки та процедури добору й уповноважування людей, які ці операції здійснюватимуть. В одних суспільствах головний спосіб здобути знання – це спілкування людей, що їх належним чином посвятили в таємниці ремесла попередники, з якимись природними чи надприродними силами, тоді як інші визнають передусім знання, що його здобувають спеціально освічені науковці унаслідок відповідного для цієї галузі способу пізнавальної діяльності (як от фізичного експерименту) [5, 96]. В кожному разі знання, здобуте й представлене правомірним способом, вважають істинним; у цьому суспільстві воно є вартістю, що виявляється і в намаганні багатьох людей його здобути (яке, своєю чергою, робить його товаром, що має певну ціну), і в авторитеті його здобувачів та передавачів.

Сукупність таких процедур і здобутого відповідно до них знання – тобто уявлень, сприйманих як істинні, – Фуко називав чинним у суспільстві “режимом істинності” [44, 218]. Згідно з його концепцією, цей режим установлює прийнятні способи мислення й, відповідно, мовлення на кожному темі, вилучаючи поза межі істинного – тобто роблячи хибними – решту. А оскільки кожен спосіб мовлення й мислення є окремим дискурсом, то режим істинності дозволяє або навіть заохочує функціонування одних дискурсів на певну тему й забороняє чи принаймні маргіналізує інші, таким чином впливаючи на обіг дискурсів і, отже, перетворювання значень у суспільстві.

Цей вплив Фуко концептуалізував як вияв влади, нерозривно пов'язаної зі знанням. З одного боку, він бачив залученість знання до владних стосунків у тому, що “його завжди застосовують до регулювання соціальної поведінки на практиці” [16, 239]. Іншими словами, влада, відділяючи прийнятні форми людської поведінки від неприйнятних, спирається на чинне знання про людину. З другого боку, саме таке застосування, надаючи знанню суспільного впливу, робить його в цьому суспільстві істинним. Як сказав Гол, “знання, пов'язане з владою, не тільки здобуває авторитет “істини”, а й владу зробити себе істинним” [16, 241]. Цей узаємозв'язок наочно виявляється в діяльності організацій чи, як назвав їх Фуко, апаратів різних інституційних ділянок (шкіл, лікарень, в'язниць тощо), яка великою мірою визначається чинним знанням у цих ділянках і водночас визначає продукування нового.

За словами Фуко, “немає ані владних відносин, які б не створювали відповідної царини знань, ані знань, які б водночас не залежали від владних відносин і не становили їх” [6, 587]. Таку взаємозалежність він подавав як визначальну роль комплексу “влада-знання”, що його ставив на місце, яке в традиційних концептуалізаціях належало суверенному суб'єктові пізнання, котрий діяв в інтересах – чи проти інтересів – чинної системи влади [6, 421]. Владу при цьому Фуко теж розумів інакше, ніж звичайно: не як зосереджену в руках окремих людей і груп, що мають ресурси примусу, а як розподілену (звісно ж, нерівномірно) в суспільстві, тобто не як “привілей, який можна відібрати”, а радше як “мережу завжди напружених і завжди активних відносин” [6, 245].

Така влада не тільки забороняє, а й уможливорює, інакше кажучи, “творить можливі форми поведінки, як і обмеження поведінки” [18, 149]. Зокрема, влада є умовою та визначником функціонування всіх дискурсів, які, своєю чергою, її не тільки здійснюють, але й обмежують і змінюють. Концепція влади, яка “віддає перевагу не привілею, а об'єктивному знанню” [27, 645] – тобто наголошує дію влади через

накидання вигідних для владців уявлень, що їх підвладні відтак сприймають як знання, – дає змогу побачити владну суть різноманітних систем класифікації, або таксономій. Традиційно їх сприймають як суто пізнавальний інструмент: “системи, за допомоги яких безладні дані можна зорганізувати таким чином, що вони стають пізнаваними”.

Класифікації стають підґрунтям для авторитетних дискурсів про суспільний лад, які “легітимують і увічнюють соціально й історично випадковий стан справ” [27, 455]. Важливе місце серед них посідають дискурси, що їх у модерних суспільствах творять уповноважені науковці, продукція яких має привілейований статус у режимі істинності, а отже, стає знанням, на яке спираються інші дискурси, – в цьому разі знанням про існування й характеристики груп, котрі відповідають класифікаційним категоріям. Влада цього визнаного знання по суті обмежує творення груп усталеним переліком категорій, радикально зменшуючи шанси прихильного відгуку на несанкціоновані ідентифікаційні ініціативи.

Крім того, як зазначає П’єр Бурдьє, панівні класифікації також творять повсякденні практики, пристосовані до суспільних поділів, виявами яких ці класифікації є. Як приклад такого практичного втілення таксономії він наводить календар, що “оркеструє” діяльність суспільства чи групи, задаючи певний ритм усім членам і водночас указуючи кожній класифікаційній категорії (статевій, віковій, професійній тощо) “її час і місце” [25, 179]. Через такі повсякденні практики таксономії сприяють відтворюванню усталених владних стосунків, уможливлюючи, як сформулював це Бурдьє, “невизнання їхньої довільності”, яке робить їх не просто легітимними, а єдино мисленими [25, 168]. Натуралізацію класифікаційних принципів і суспільних стосунків, що їх породжують, доповнює втілення цих принципів у структурах самої мови (як-от чоловічому роді іменників, що стосуються владних позицій, незалежно від статі осіб, котрі їх обіймають), глибоко вкорінених і зазвичай застосовуваних без усвідомлення їхньої ідеологічної основи [20, 78]. Однак

усі ці чинники стабілізації та натуралізації панівних таксономій не забезпечують, як і в інших випадках гегемонії, ні історичної незмінності цих таксономій, ні повного унеможливлення спроб делегітимувати їх і творити альтернативні.

Серед численних таксономій, які відбиваються й відтворюються у впливових дискурсах і практиках, особливе значення для цієї роботи мають ті, що ділять людей на раси, етноси й нації. Такий поділ здійснюється не тільки й не стільки через дискурсивне обстоювання вартості “своєї” групи та іншування тих, кого сприймають і водночас творять як загрозу для неї.

Поширенню й натуралізації цих таксономій сприяє передусім їх застосування в бюрократичному обліку людности, зокрема переписах, та пов’язаних із ним наукових і політичних практиках, що утверджують існування класифікаційних категорій як реальних соціальних сутностей. Тому навіть коли явна ієрархізація рас та етносів перестала бути панівним, а потім і легітимним у публічному дискурсі способом мовлення, уявлення про сам поділ людства на ці засадничо відмінні спільноти – як зумовлений біологічно й тому неподоланий – великою мірою зберігається і далі сприяє практикам, що дискримінують членів расових та етнічних меншин [10, 31].

Та, мабуть, найбільш інституційно забезпеченим і знатуралізованим є уявлення про нації як спільноти громадян суверенних держав. Його підтримують не лише дискурси, що явно утверджують пріоритет належності до нації серед різноманітних ідентичностей індивіда (зокрема, славлячи й водночас творячи національну історію, культуру та мову) [2, 5].

Не менше значення мають досить рутинні й не дуже помітні практики, що припускають і накидають реальність існування своєї спільноти серед інших, із яких буцімто складається людство. Як наголошує Майкл Біліг, націоналізм усталених націй (на відміну від тих, що домагаються права стати однією з них) може бути не лише войовничим, а й “банальним”, нібито позбавленим націоналістичного почуття – і тому непомітним, сприйманим

як конструктивний патріотизм чи просто як природний спосіб мислення й поведінки, що його не треба позначати жодними “ізмами”. Метафорично кажучи, націоналізм не мусить розмахувати прапором своєї нації, тобто “її” держави: досить, аби цей прапор завжди висів у кутку й члени нації краєм ока його бачили. Цю метафору реалізує не лише буквальне вивішування численних прапорів у громадських місцях, а й безліч інших державних і недержавних практик – від указування національної належності (громадянства) в паспорті до повідомлення про погоду тільки чи передусім у “своїй” країні, яку до того ж у газетах і на телеекрані нерідко позначають просто обрисом її зображення на мапах, що його кожен член нації, роками бачивши ті мапи, має миттю впізнавати [16, 239].

Висновки до розділу 1

Розглянуто, що важливе місце в дискурсі (а отже, і в його аналізі) посідають владні стосунки. В найзагальнішому соціологічному окресленні влада – це здатність актора (людини, групи, структури) здійснювати зміни в зумовленому зовнішніми щодо нього чинниками перебігу подій або, інакше кажучи, здатність досягати поставленої мети, незважаючи на перешкоди.

Проаналізовано, що владні стосунки не зводяться до примусу, що його здійснює (більш) владний учасник щодо інших, вживаючи фізичної сили чи погрожуючи її вжити. Влада може також спиратися на якимось чином здобуту згоду людини діяти відповідно до бажання іншої. Всі ці способи здійснювання влади передбачають більш чи менш активну роль медіа дискурсу.

Констатовано, що влада в дискурсі пов’язана з тим, що владний учасник контролює та обмежує внески невідданих – а отже, обмежує їхню спроможність здійснювати свої наміри та стратегії. Тому саме владний учасник переважно визначає характер здійснюваної взаємодії, тобто тип цього дискурсу.

Досліджено, що люди взаємодіють у дискурсі не лише як індивіди, а й як члени різноманітних груп. Тому кожен дискурсивний акт є не лише міжособистісним, а й міжгруповим, і робить внесок у підтримування/змінювання стосунків між відповідними групами. Ідентифікація з певною групою впливає на дискурсивну стратегію учасника конкретного акту, регламентуючи його мовлення уявленням про членський обов'язок і/або груповий інтерес.

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ ЩОДО МЕДІЙНОЇ МОВИ

2.1. Основні концепти мовних ідеологій

В давніх і сучасних наукових, політичних і медійних дискусіях про переписні категорії та зміст висловленого в них знання можна знайти різні тлумачення суті етнонаціональної належності й, відповідно, способів її з'ясування – проте в об'єктивному існуванні мов, належних однойменним етнічним групам, ніхто з учасників переписних дискусій не мав сумніву.

Сперечаючися щодо статусу певних мовних систем як мов чи діалектів і, відповідно, однойменних етнічних груп як окремих чи підгруп інших, науковці й речники груп поділяли загальніші припущення про наявність дискретної сукупності відмінних одна від одної мов, а не неперервної множини територіальних і соціальних говірок, та про вживання тієї самої мови всіма членами певної групи, яка цим уживанням і окреслюється. [6, 452].

Уявлення про те, що кожній етнічній групі (народові) відповідає однаєдина мова й, навпаки, мовна відмінність, яку можна об'єктивно виявити й описати, вказує на відмінність етнокультурну, є чи не найукоріненішими серед пов'язаних із мовою уявлень пересічних громадян, політиків і науковців різних країн світу [9, 142]. І якщо переконання, що етнокультурна відмінність однієї групи від іншої є правомірною підставою для політичного відокремлення, нині переважно кваліфікується як ідеологічне, характерне для націоналістичного погляду на світ, то ідеологічна природа самого пов'язування мови з етносом здебільшого залишається поза увагою завдяки його універсальній поширеності й незаперечному пануванню. Це пов'язування зумовлює політику держав і етнічних рухів “до такої міри, що відсутність окремої мови може поставити під сумнів правомірність претензій на статус нації” [15, 24].

Воно лежить в основі рухів за збереження меншинних мов, що наголошують моральну та культурну вартість уживання предківської мови, та й усього міжнародного режиму мовних прав, що визнає та захищає зв'язок будь-якої людини передусім з однією мовою (“рідною”), на підставі якого людей об'єднують у групи. Навіть соціологічне й статистичне пізнання мовних ідентифікацій індивідів і функцій мови в суспільстві спирається на лінгвістичне розмежування й унормування мов, сприймане як об'єктивне, незалежне від соціальних процесів та інтересів [47, 46].

Як формулює це Лада Біланюк, “поділ мови на одиниці з певними наліпками є, здається, ще глибше знатуралізованим, ніж поділ людей на нації. Нації можуть бути [для багатьох] “уявленими спільнотами”, але мало хто вважає мови “уявленими” сутностями” [25, 142]. Тимчасом, на переконання критика цієї натуралізації П'єра Бурдьє, опис і внормування якоїсь мови в традиційній лінгвістиці – як чітко відмінної від інших мов і однакової для всіх мовців – означає “мовчазне визнання офіційного означення офіційної мови політичного утворення” та приховування “власне політичного процесу уніфікації, що спонукає певну сукупність “мовних суб'єктів” на практиці прийняти офіційну мову” [44, 218].

Описані вище уявлення, що їх можна окреслити як націоналістичні й есенціалістичні, є частиною великого масиву уявлень про мову, її відповідність описуваній нею реальності, місце в житті людини й функціонування в суспільстві. Такі уявлення західні критичні дослідники найчастіше називають мовними ідеологіями, прагнучи наголосити їхню пов'язаність із “політичними й моральними питаннями” та з “інтересами, зумовленими соціальними позиціями їхніх носіїв” [8, 71].

Водночас вони застерігають, що “визнання соціальної природи представлень не означає просто заперечення їхньої чинності, якщо ми визнаємо, що немає привілейованого знання, зокрема й наукового, яке б уникло вкоріненості в соціальному житті” [27, 753]. Втім, таке універсальне й непреференційне тлумачення терміна “ідеологія” ще не стало

загальновживаним навіть у науковому дискурсі. Нерідко ідеологіями називають тільки цілісні та явно висловлені погляди, носіями яких, отже, можуть бути лише еліти і які мають на меті легітимацію чинного суспільного ладу (для марксистських авторів це означає передусім містифікацію, спотворення об'єктивної реальності) [22, 346].

В українському науковому дискурсі термін “ідеологія” здебільшого вживається саме в такому вужчому (хай і не конче критичному чи тим паче пейоративному) значенні. Тому ширший масив уявлень про мову тутешня піонерка їх дослідження Галина Яворська називає мовною (або лінгвістичною) свідомістю [49, 145]. Втім, вона визнає, – мимоволі проблематизуючи власний термін, – що ці уявлення можуть бути й неусвідомленими [49, 147]. Зі свого боку, західні науковці зазначають, що мовні ідеології охоплюють також припущення, які їх носії вважають здоровим глуздом, приймають як самоочевидне (а дослідники виводять із певних партикулярних поглядів, котрі внаслідок специфічних історичних процесів утвердилися як універсальні та позаісторичні істини) [4, 145]. Подібно до інших уявлень, сприйманих як здоровий глузд (див. 1.4.4), укорінені уявлення про мову теж нерідко чи й переважно постають у вигляді не чітких орієнтацій на єдино прийнятну альтернативу, а прийняття більш або менш широкого спектра можливостей, що вважаються нормальними.

Тому уявлення про мову – це великою мірою уявлення про пов'язану з нею нормальність, що існують і в свідомості мас, і в дискурсах еліт, які представляють уявлення “всіх нормальних”, намагаючись “розчинити” в них свої групові ідеології. Як показано далі, одним із продуктів нормалізації є сама мова, тобто уявлення про те, чим є і чим не є та або інша загальновизнана в цьому статусі мова. Саме пов'язаність із політичними й моральними, а також правовими, епістемологічними, естетичними й іншими питаннями робить мовні ідеології важливим об'єктом дослідження і для лінгвістів, і для суспільствознавців. Як сказав про це Реймонд Вільямз,

“окреслення мови завжди є, явно чи неявно, окресленням людей у світі” [8, 21]. Тому поширені уявлення про мову сприяють підтриманню суспільних інституцій, які водночас натуралізують ті уявлення. Відповідно, еліти, що відіграють провідну роль у функціюванні цих інституцій, особливо зацікавлені у відтворенні – і, за потреби, оновленні – уявлень, котрі легітимують інституції та панування тих еліт. Наведений вище приклад стосується уявлень, що відповідають надзвичайно важливому комплексові інституцій – національній державі.

Головну роль у підтримуванні панівних націоналістичних уявлень відіграють такі інституції, як освіта, що надає пріоритету вивченню рідної/державної мови, використовує її як засіб засвоєння знань з усіх предметів і водночас наголошує її позакомунікаційну вартість; академічна наука, що обґрунтовує об’єктивне існування окремих мов та їхній питомий зв’язок з етнокультурними групами; перепис, що продукує незаперечне знання про ці групи та їхні мови; нарешті, законодавче й адміністративне регулювання, що декларує або припускає монопольне чи принаймні пріоритетне вживання титульної мови в публічних практиках та її підтримку з боку держави.

Навіть держави, що не представляють себе як суто національні, ґрунтують свою політику щодо політичного представництва етнічних/мовних спільнот і задоволення культурних потреб їхніх членів на тих самих уявленнях про зв’язок мови з етносом та ексклюзивність мовної ідентифікації індивіда. Ба більше, обидва поширені в сучасному світі розуміння нації – як етнокультурної а чи як громадянської спільноти – припускають “щасливе злиття відмежованої від інших та внутрішньо однорідної мови з так само влаштованою нацією” [25, 211].

Окреслену мовну ідеологію можна було б називати просто націоналістичною, вказуючи таким чином на міцний зв’язок уявлень про мови та уявлень про спільноти, що тих мов уживають. Проте ми будемо називати її ідеологією ідентифікації, маючи на меті наголосити надання в

ній переваги певній функції мови, а також відбити можливість спрямування ідентифікації не на національну, а на якусь меншу чи більшу від неї спільноту, що вживає певного мовного різновиду.

Втім, найчастіше та найвиразніше ідентифікація спрямована таки на націю, якій вона приписує володіння однойменною мовою та водночас відповідальність за неї, яскраво відбиту в метафорі мови як скарбу, що вказує на обов'язок людей уживати "своїї" мови й відтак передати її у спадок наступним поколінням членів цієї спільноти.

Крім ідеології ідентифікації, на мовну політику істотно впливають іще два пов'язаних із нею та між собою комплекси уявлень, що наголошують відповідно комунікаційну функцію мови та її коректне вживання. Перший із цих комплексів стосується сприйняття мови передусім як провідника, що ним одна людина передає свої думки іншим [45, 673]. Це поширене сприйняття ставить на перше місце роль мови як засобу передавання інформації, відвертаючи увагу від решти її функцій, зокрема встановлення й підтримання відносин між людьми, вираження емоцій чи творення естетичної насолоди [2, 16]. З нього випливає, що мова є формою, а не суттю, та що різні мови є лише різними формами висловлення тієї самої суті, а не відображеннями унікального досвіду й світобачення, або ж, кажучи про соціальну зумовленість уживання тієї чи тієї мови, "різними соціальними одежинами, а не різними способами буття" [2, 29].

Відповідно, комунікаційна ефективність повинна мати пріоритет над вираженням ідентичності, тож найдоцільнішим, найнормальнішим способом комунікаційної поведінки є вживання мовних засобів, якими володіють усі учасники комунікації. Всередині мовної спільноти таким засобом є стандартний варіант відповідної мови; всередині країни – мова більшості населення (зазвичай титульна/державна); у спілкуванні людей із різних країн – міжнародна мова іі. Водночас для спілкування між людьми, що не мають спільної мови, ця ідеологія розуміння вважає оптимальним розв'язанням переклад, комунікаційну адекватність

якого зумовлює той самий пріоритет суті над формою: припускається, що втрата нюансів не важлива порівняно з передаванням головного змісту повідомлень (найрадикальнішим виявом цієї настанови є поширений нині комп'ютерний переклад). Парадоксальним, хоч нині цілком звичним, є втілення водночас ідеологій розуміння й ідентифікації в уживанні різних мов із послідовним чи паралельним перекладом у тих практиках, де таке вживання призначене не тільки чи й не стільки забезпечити сприйняття інформації, скільки потвердити статус мов і права їх носіїв, як-от у роботі міжнародних організацій або в публічних оголошеннях двома офіційними мовами держави.

Інший важливий комплекс уявлень структурує множину способів мовної комунікації, виділяючи в ній дискретну сукупність чітко відмінних одна від одної мов, що їх ці уявлення наділяють статусом першорядних вартостей і легітимних засобів самовираження членів відповідних спільнот. У цьому статусі мови стають об'єктами державної підтримки та законодавчої регламентації їхнього вживання в певних публічних практиках, сприйманого як право членів тих спільнот. Решту можливих способів мовної комунікації такі уявлення оголошують менш (або й узагалі не) вартісними й легітимними, що відбивається в термінологічному окресленні статусу цих способів як діалектів або говірок, а не мов, чи аксіологічно виразному метафоричному представленні їх як суміші мов або забрудненого мовлення на противагу чистим мовам [17, 119]. Комплекс цих уявлень я називаю ідеологією чистоти, вважаючи її перенесенням ідеології ідентифікації з мови як лінгвістичної та соціально-психологічної цілісності на конкретні мовні форми, сприймані як утілення справжньої сутності нації. Ідеологічний процес, унаслідок якого певні мовні форми та їх сукупності (від вимови окремих звуків до цілих мов) стають символами, репрезентантами певних соціальних груп – а не просто впізнаваними ознаками їхнього мовлення, – Сюзен Гел і Джудит Ірвайн назвали іконізацією. Цей

процес наголошування й підтримування буцімто значущих відмінностей між мовленням різних осіб і груп відбувається на тлі протилежного процесу затирання багатьох інших відмінностей, що їх носії таких уявлень вважають незначущими [13, 342].

Саме виділення окремих мов як притаманних однойменним етнічним спільнотам стає можливим завдяки ігноруванню відмінностей у мовленні різних членів цих спільнот, яке робить ці мови однорідними, а спільноти – єдиними в їх уживанні й поцінуванні (пор. 1.1). Втім, затирання внутрішньої неоднорідності поєднується в суспільному дискурсі з іконізацією різних її виявів, зокрема у вигляді протиставлення чистого мовлення одних осіб і груп у межах спільноти нечистому мовленню інших [14, 245].

Кодифікація вибраних мов у вигляді словників, граматик, правил правопису тощо та впровадження кодифікованих норм в адміністративну, освітню, медійну та інші практики переводить відношення вартісності у відношення істинності: вживання чистої мови стає правильним способом мовлення, а нечистої – хибним [49, 156]. Уявлення про істинність кодифікованої норми спирається не лише на інституцію академічної науки, яку офіційний і ширший елітний дискурс наділяє статусом авторитетного або й монопольного виробника безперечного знання, але також на інституцію держави, зокрема, її офіційної/державної мови.

Позаяк держава вимагає знання та вживання в публічних практиках (кодифікованої версії) цієї мови, та “стає теоретичною нормою, щодо якої об’єктивно вимірюються всі мовні практики” [19, 62]. Втім, Бурдье наголошує, що “визнання легітимності офіційної мови не має нічого спільного зі свідомим актом прийняття “норми”, а є, в його (квази)марксистських термінах, не цілком усвідомленим засвоєнням “санкцій мовного ринку” [19, 51]. Тому я волію розглядати “правильну” мову як суспільну нормальність: знання й уживання цієї мови вважається найнормальнішим способом поведінки в більшості публічних практик – що означає, зокрема, також нормальність невеликих відхилень.

Пріоритет стандартного мовлення, на тлі ототожнення мови з народом та уніфікаційної схильності держави, сприяє беззаперечному пануванню офіційної мови в публічному просторі й маргіналізації решти мов/говірок. Однак опоненти цієї нормальності здебільшого прагнуть лише підвищення статусу інших мов: визнання їх офіційними в усій країні або на певній території чи, коли держава й офіційна наука вважають їх діалектами, визнання окремими мовами. Вони не зазіхають на сам принцип ієрархізації різних способів мовлення, вартість мовної правильності/чистоти й чинність інституцій, котрі встановлюють ієрархії та стандарти (так само, як не зазіхають на вартість переписного знання). Як я вже не раз зазначав, ідеології завжди втілюються й відбиваються в дискурсі, де їх або явно сформульовано, або використано як невисловлені припущення, що їх адресат має сприйняти разом зі сказаним.

Особливість дискурсивної реалізації мовних ідеологій полягає в тому, що в мові втілюються уявлення про саму мову, тобто, вибираючи поміж можливими варіантами, мовець більш чи менш усвідомлено спирається на власне ставлення до цих варіантів. Утім, реалізація мовної ідеології невідокремна від реалізації (знову ж таки, не конче усвідомленої) інших ідеологічних настанов, адже у виборі варіанта відбивається також ставлення до інституцій, що встановлюють загальні правила вибору, та до конкретної мовленнєвої ситуації, яка модифікує відносні переваги можливих альтернатив. Зокрема, на вибір мовних засобів впливає уявлення – що його визначає ідеологічно зумовлена оцінка контексту дискурсивного акту – про доцільність реалізації в цьому акті передусім якоїсь певної функції мови, наприклад, передавання інформації, вираження почуттів чи підтримання комунікації [27, 612]. В деяких ситуаціях головною може стати функція, яку Яворська називає соціально-символічною й означає як “пов’язану з демонстрацією певних соціальних, національних або культурних зв’язків, з прийняттям існуючих соціальних відношень чи культурних цінностей або відмовою від них”.

Як і саме мовлення, уявлення про нього не є незмінними й однаковими для всіх членів спільноти, окресленої буцімто спільною мовою. Плюралізм, контекстуальне застосування та взаємопоборювання мовних ідеологій зумовлені тим, що, за словами Чарльза Бригза, ці ідеології є “критично важливими ресурсами для надання суспільної влади стратегіям творення та сприймання дискурсу” [14, 255]. Тобто, посиляючись на ті чи ті буцімто безперечні уявлення про мовні явища – як-от краса та влучність прислів’їв і приказок, особлива милозвучність чи термінологічна розвиненість окремих мов, зв’язок певних способів мовлення з іншими характеристиками мовців (приміром, освітою чи соціальним походженням), – люди стверджують або, навпаки, заперечують легітимність цих явищ і, отже, їх носіїв. Зокрема, панівні ідеології слугують “для натуралізації нерівного доступу до окремих дискурсів та контролю над їх творенням і сприйманням” [14, 197].

Як приклад можна назвати використання ідеології чистоти задля обмеження доступу носіїв “нечистих” мов до певних упливових дискурсів чи потребу цензурувати рівень “чистоти” мовлення, скажімо, редагувати публіковані тексти [48, 178]. Проте це не означає, що таке використання конче матиме успіх – навпаки, “вирішальна роль ідеологій у цьому процесі робить їх чудовим місцем, аби кинути виклик панівним дискурсам, інституціям та особам” [3, 235]. Цей виклик може дискурсивно виявлятися не лише в обстоюванні інших ідеологій, до якого вдаються речники інтересів груп, здискримінованих унаслідок утілення панівних уявлень.

Специфічною для мовних ідеологій формою виклику є вживання інших – відмінних від приписуваної й винагороджуваної норми – мов і реєстрів, що ним їхні носії утверджують свою суспільну легітимність, яку явно чи неявно заперечує нормалізована ідеологія. Це вживання може відбивати й (отак сприйняте) підтримувати відмінності не лише соціальних становищ, але й ідеологічних орієнтацій, які не зводяться до класових інтересів. Особливо важливим стає цей аспект у часи стрімких соціально–

політичних змін і пов'язаних із ними ідеологічних трансформацій, коли нестабільність і різнорідність системи символів та вартостей спонукає людей активніше утверджувати в мові свою ідентичність і легітимність [6, 539] і водночас робить це утвердження помітнішим для їхніх комунікаційних партнерів.

Кажучи про те, як мовні ідеології реалізуються в дискурсі мас-медій, ми звернемо увагу на особливість дискурсивного втілення цих ідеологій, яка надає додаткового виміру провідній ролі медій у представлянні та підтримуванні чинних у суспільстві ідеологічних настанов. У медійних текстах завжди відбиваються уявлення їхніх творців (безпосередніх авторів та їхніх керівників і замовників) та уявлення персонажів, на представлення яких також впливають погляди творців. Але мовні ідеології втілювано ще й у вживанні певних структур і мов, вибір яких характеризує настанови автора та персонажів і, якщо його так сприймають, певною мірою пов'язує мовні уявлення з іншими. Приміром, помітне вживання певних форм у мовленні особи, характер сприйняття якої задано іншими елементами представлення (виглядом, манерами, вчинками, позицією з котрогось питання), може надати цього характеру і самим формам; навпаки, вартісно марковані форми (як-от лайка чи сленг) впливають на ідентифікацію персонажа, що їх уживає. Те саме, звісно, стосується й уживання окремих мов.

Часом журналісти явно висловлюють своє ставлення до тих чи тих форм/мов і до факту їх уживання або ж надають змогу персонажам висловити власні мовні настанови. Частіше, однак, медії не висловлюють своїх настанов ані явними твердженнями щодо форм/мов, ані чітко маркованими лінгвістичними засобами представлення персонажів, що їх уживають. Таке вживання постає як просто нормальне, і так само нормальним є вживання меншої чи більшої кількості інших форм/мов – однаке, як у будь-якій нормальності, не всіх [7, 39]. Факту вибору поміж різними варіантами медії зазвичай не наголошують, мотивів вибору (бо ж

кожен із них може мати різні мотиви) не розглядають, питання про сумісність різних сприйраних як нормальні варіантів не ставлять. Зокрема, непередаване/неперекладене представлення вжитку певних мов/регістрів відбиває уявлення медійників про суспільну легітимність такого вжитку та його зрозумілість для гаданої аудиторії – які, разом із поширеністю, і роблять його нормальним. Як і у випадку інших уявлень, у настановах щодо мови медійний дискурс не є монопольним творцем нормальності, проте численні й постійні представлення в медіях різноманітних поглядів і зразків поведінки роблять важливий внесок у їх нормалізацію, тоб-то в панування мовної ідеології, заснованої на такому сприйнятті нормального.

Не менш вагомим є ідеологічний вплив власного – тобто журналістського – мовлення медій. З одного боку, вживання стандартного варіанта мови сприяє підтриманню його панівного становища, а отже, й тих елітних груп, що мають до нього привілейований доступ і/або забезпечують це підтримання. Скажімо, британська державна радіомовна корпорація BBC, що вважала одним зі своїх обов’язків “повсякденно утверджувати в свідомості суспільства, яким має бути правильне мовлення”, впродовж десятиліть обмежувала доступ журналістів до етеру навіть з огляду на вимову, дискримінуючи таким чином носіїв “нестандартних” регіональних і соціальних фонологічних регістрів [11, 46].

Навіть у суспільствах, де більшість населення в повсякденному мовленні послуговується мовною системою, що має статус діалекту, а не мови, як-от у “грецькій” частині Кіпру, медії здебільшого вживають цієї системи тільки для певних потреб: наприклад, представляючи мовлення певних груп, які буцімто мають питомий зв’язок із діалектом, чи прагнучи створити гумористичний ефект завдяки публічному вживанню регістру, сприйманого як характеристика приватного мовлення. Натомість у “нормальному”, немаркованому мовленні вони надають перевагу варіантові, що вважається стандартом тієї мови [18, 152].

Всі ці практики відбивають і накидають аудиторії ідеологію чистоти. З другого боку, вживання в медіях більшості країн переважно однієї мови potwierджує її особливу роль як (єдиної нормальної) мови країни, що відбиває націоналістичну ідентифікацію тієї мови з нацією та державою і водночас делегітимує чи принаймні маргіналізує інші мови членів/громадян. А коли медійних мов кілька, то це нормалізує їх усі, potwierджуючи багатомовність країни, і водночас установлює між ними певні ієрархічні стосунки, адже обсяг уживання різних мов зазвичай не є однаковим. Приміром, у Замбії державне радіо в 1980-ті роки говорило всіма сімома “офіційними” мовами етнічних груп і “національною” англійською (відбиваючи й посилюючи їхній пріоритет порівняно з іншими вживаними в суспільстві мовами), проте за кількістю етерного часу явну перевагу мали дві найпоширеніші місцеві мови, а надто англійська, яка також майже монополює панувала на телебаченні. Медійний мововжиток відбивав фактичну нерівність ступенів поширення різних мов і соціальної ваги їх носіїв, але при цьому підважував дієвість офіційного дискурсу, що наголошував рівність і єдність усіх етнічних груп [12, 116]. Тією мірою, якою медії різними мовами зорієнтовані та впливають не тільки на розмежовані групи носіїв, але й на ширші аудиторії всіх, хто ті мови розуміє, медійний мововжиток (разом зі згаданим вище нормалізаційним представленням мовного вибору персонажів) відбиває й утверджує уявлення про пріоритет комунікаційної функції медійного дискурсу над ідентифікаційною, тобто ідеологію розуміння.

2.2. Сучасні українські реалії щодо мови та мововжитку в медіа

Розглядаючи мовний аспект у медійній сфері, необхідно брати до уваги низку факторів як об’єктивного, так і суб’єктивного характеру. Українська мова (а, відповідно, й права україномовних) в минулому зазнавала систематичних утисків з боку імперського центру або ж держави-окупанта (Емський указ, Валуєвський циркуляр та ін.). В радянський період

українська мова отримала офіційний статус поряд із російською, але фактичний статус російської був вищим як у мови міжнаціонального спілкування в СРСР і мови найчисленнішої мовної групи в межах Радянського Союзу, у тому числі внаслідок добре продуманих і де факто імперських політик вже радянського режиму. Тут необхідно також пам'ятати і про складне становище кримськотатарської мови, зокрема, внаслідок окупації Росією Кримського півострова.

Відповідно до ст. 10 Конституції України українська мова є державною, держава забезпечує її всебічний розвиток і функціонування, але також гарантується вільний розвиток і використання інших мов національних меншин. При цьому підтримка державної мови є не лише одним із елементів реалізації загальних засад конституційного ладу, який підтримує єдність Українського народу, але також і засобом гарантування мовних прав україномовних громадян. На відміну від більш поширених мов (як, наприклад, англійської, французької чи тієї ж російської), які власне набули такого поширення внаслідок комплексних історичних обставин, включно з процесами колонізації та захопленням інших територій, українська мова наразі має офіційний статус лише в державі Україна, тобто лише Україна є місцем, де україномовні громадяни мали би користуватися усіма зручностями, що їх носій державної мови традиційно має у власній же державі. Так, наприклад, було би дивно, якби італомовний італієць не почувався комфортно у публічній сфері в Італії, або ж німецькомовний німець – у Німеччині. Тобто законодавче регулювання в мовній сфері здійснюється не лише для забезпечення статусу державної мови, а й для забезпечення прав громадян, в яких українська є рідною мовою [17, 119].

Дискурс навколо мовного питання часто містить оцінки дискутантів з приводу поширеності тієї чи іншої мови в Україні, зроблені на основі їхніх власних емпіричних спостережень у повсякденному житті. Але суб'єктивне коло спілкування й інформаційний вакуум будь-якої особи не спроможні надати їй об'єктивну картину мовної ситуації по країні. Необхідно також

брати до уваги значний відсоток громадян, які практикують двомовність (20–30% залежно від національності та середовища (вдома, на роботі)). Тобто для носія певної мови його оточення і комунікація викривлює мовну ситуацію швидше саме на користь його мови (співбесідники переходять у спілкуванні з ним на його мову, при пошуку інформаційного чи розважального контенту особа вибирає продукцію саме своєю рідною мовою і т.п.).

Окрім того, у тому, що стосується саме російської мови, необхідно зазначити, що російська мова традиційно має в Україні дві ролі: мова національної меншини та мова колишньої імперії. Імперські мови традиційно мають поширення та вплив на порядок потужніший, ніж мови колонізованих народів. Колонізація ніколи не відбувалася без культурного тиску та примусової асиміляції, які були і є важливими її інструментами. Припинення власної мови, культури та суспільства, а також орієнтація на мовний та культурний продукт колишньої імперії є нічим іншим як проявом постколоніального синдрому, який блокує становлення справжньої незалежності духу [16, 239]. Деякі українські медіа-менеджери та і звичайні громадяни у цьому зовсім не унікальні. Так само можна спостерігати, як, наприклад, у колишніх французьких колоніях Північної Африки, певні громади і досі надають перевагу як французькій мові у спілкуванні, так і отриманню новин із французьких медіа. Ситуація України є особливою у тому, що де факто війна за незалежність від колишньої метрополії триває і зараз, і мовне питання використовується у ній як цілком ефективна зброя. Так, для країни-агресора будь-які заяви про нібито “недорозвиненість” чи “недостатність” української мови є безцінним способом делегітимізації Української державності як такої, адже “недосконала” мова може породити тільки “недосконалу” державність і по суті неспроможну державу (failed state). Країна-агресор блискавично використовує наш постколоніальний синдром, хворобливу культурну залежність від колишньої метрополії, жагу медіа менеджерів до легкого збагачення та сумніви у власній спроможності

як для територіального, так і для духовного загарбання, адже без духовної колонізації зберегти завойовані території не буде можливим. У цей історичний період національні медіа мають докласти особливих зусиль для того, щоби не відігравати роль “корисних ідіотів” для підтримки та просування агресивних зовнішньо-політичних амбіцій Російської Федерації [25, 169].

Медіаменеджери, очевидно, вважають, що зміна мови медіа вплине на його аудиторію: внаслідок зміни (збільшення відсотка) мови телеканалу, радіо або друкованого видання певна частина аудиторії може “перетекти” до інших медіа, які відповідних мовних змін не запровадили. Але навіть якщо припустити, що такі побоювання мають підґрунтя, це не означає, що внаслідок зміни мови це медіа однозначно втрачає частину аудиторії, оскільки до нього зможе перетекти інший сегмент аудиторії, який орієнтується вже на нову мову цього медіа. При цьому цей процес є повільнішим, аніж описаний вище відтік аудиторії, адже для наявної на момент зміни мови аудиторії медіа така зміна є очевидною відразу, тоді як для потенційної аудиторії (яка, поки що, не споживає контент даного медіа) така наочність відсутня. Тому заяви про втрату аудиторії після зміни мови телеканалу можуть бути передчасними.

Крім того, необхідно брати до уваги більший відсоток російськомовних та двомовних носіїв у великих містах та переважну україномовність містечок та сіл, що склалося зокрема і внаслідок процесів індустріалізації та пов’язаної з нею міграції за імперських та радянських часів. Для телебачення більш комерційно привабливою може вважатися саме міська аудиторія, а рейтинги телеканалів серед сільської аудиторії можуть навіть не вимірюватися, але якщо для телерадіомовлення використовується радіочастотний ресурс, наданий державою (див. детальніше ЗУ “Про радіочастотний ресурс України” та “Про телебачення і радіомовлення”[40]), то при його використанні певні групи населення не повинні ставитися в привілейоване становище з огляду на комерційні

міркування мовника, у той час як потреби інших суспільних груп ігноруються або ж маргіналізуються.

Згідно з даними загальнонаціонального дослідження, проведеного Фондом “Демократичні ініціативи” ім. І.Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова в грудні 2019 року, в тому, що українська мова є важливим атрибутом незалежності України, згоден 81% громадян, при цьому так вважають більшість опитаних у всіх регіонах України (напр., у Східному – 64%). Більшість громадян (79%) вважають, що в українських ЗМІ принаймні половина наповнення має бути українською мовою (53% згодні з цим безумовно і ще 26% – скоріше, так) з аналогічною переважаючою підтримкою в усіх регіонах [1, 82].

Висновки до розділу 2

Проаналізовано, що уявлення про мову – це великою мірою уявлення про пов’язану з нею самовизначеність, що існують і в свідомості мас, і в дискурсах еліт. Саме пов’язаність із політичними й моральними, а також правовими, епістемологічними, естетичними й іншими питаннями робить мовні ідеології важливим об’єктом дослідження для суспільствознавців.

Зазначено, що поширені уявлення про мову сприяють підтриманню суспільних інституцій, таких, як освіта, що надає пріоритету вивченню рідної/державної мови; академічна наука, що обґрунтовує об’єктивне існування окремих мов та їхній питомий зв’язок з етнокультурними групами; перепис, що продукує незаперечне знання про ці групи та їхні мови; законодавче й адміністративне регулювання, що декларує або припускає пріоритетне вживання титульної мови в публічних практиках та її підтримку з боку держави.

Говорючи про те, як мовні ідеології реалізуються в дискурсі мас-медій, в роботі зазначено, що у медійних текстах завжди відбиваються уявлення їхніх творців (безпосередніх авторів та їхніх керівників і

замовників) та уявлення персонажів, на представлення яких також впливають погляди творців.

Продемонстровано, що озглядаючи мовний аспект у медійній сфері, необхідно брати до уваги низку факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Дискурс навколо мовного питання часто містить оцінки дискутантів з приводу поширеності тієї чи іншої мови в Україні, зроблені на основі їхніх власних емпіричних спостережень у повсякденному житті. Але суб'єктивне коло спілкування й інформаційний вакуум будь-якої особи не спроможні надати їй об'єктивну картину мовної ситуації по країні.

Продемонстровано, що для телебачення більш комерційно привабливою може вважатися саме міська аудиторія, а рейтинги телеканалів серед сільської аудиторії можуть навіть не вимірюватися, але якщо для телерадіомовлення використовується радіочастотний ресурс, наданий державою, то при його використанні певні групи населення не повинні ставитися в привілейоване становище з огляду на комерційні міркування мовника, у той час як потреби інших суспільних груп ігноруються або ж маргіналізуються.

В роботі наведені соціологічні дані, так згідно з загальнонаціональним дослідженням, проведеного Фондом “Демократичні ініціативи” Центром Разумкова в грудні 2019 року, українська мова є важливим атрибутом незалежності України, згоден 81% громадян, при цьому так вважають більшість опитаних у всіх регіонах України (напр., у Східному – 64%). Більшість громадян (79%) вважають, що в українських ЗМІ принаймні половина наповнення має бути українською мовою (53% згодні з цим безумовно і ще 26% – скоріше, так) з аналогічною переважаючою підтримкою в усіх регіонах.

РОЗДІЛ 3.

АНАЛІЗ ПРАКТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ МАСМЕДІА В УКРАЇНІ

3.1. Мовна культура комунікації в соціальних мережах

Динамічний розвиток соціальних мереж як засобу комунікації в інформаційному суспільстві поступово змінює культуру спілкування. Спочатку процес трансформації відбувається онлайн, а згодом впливає і на спрощення стилю усного і письмового мовлення, манери подачі інформації на побутовому і навіть професійному рівні. Інструментом комунікації в соціальних мережах виступає не лише мова у вигляді тексту або звукового файлу, а й зображення, відео, адже візуалізація контенту є однією з тенденцій соціальних комунікацій ХХІ ст.

Дотримання норм усної та писемної літературної мови в онлайнкомунікації є неприродним і дивним серед чисельної спільноти Інтернет користувачів у всьому світі. Однак майстерне володіння мовою, вишуканість у формуванні думок, вміння казати правду за допомогою приємних слів, а також свідоме впровадження культури мови в мережевому спілкуванні – це мистецтво, яке завжди цінує, поважає і навіть потребує масова аудиторія.

Мультимедійні компоненти становлять основу масово-інформаційної діяльності сучасної людини, яка активно використовує доступний і простий комунікаційний інструмент сьогодення – соціальні мережі. Це – соціальна структура, утворена індивідами або організаціями, що відображає різноманітні зв'язки між ними через різноманітні соціальні взаємовідносини, починаючи з випадкових знайомств і закінчуючи тісними родинними зв'язками. Уперше термін було запропоновано в 1954 р. Дж. А. Барнесом [16, 241].

Цифрова епоха спрощує текстові повідомлення, що в електронному форматі поширюються у вигляді знаків, зображень, символів, кодового малюнку на зразок смайлів або універсальних цифрових зображень, що вбудовані в технічний пристрій. Це явище набуває глобального масштабу,

адже сучасна теорія соціальних комунікацій, окрім класичної моделі спілкування віч-на-віч, передбачає мережеву комунікацію.

Наука про знаки і знакові системи – семіотика – допомагає зрозуміти процес сприйняття й осмислення візуальних явищ. З її погляду, знаком може бути що завгодно, яке символізує чи позначає щось інше, тобто частина комунікативного процесу здійснюється не прямо, а опосередковано, з використанням різноманітних знаків. Ч. Пірс розрізняє три типи знаків: зображення, покажчики та символи. Зображення – це знак, який повністю відбиває предмет або має близьку подібність із ним. Їх легко інтерпретувати. Покажчики логічно пов'язані з об'єктом, на який вони вказують. Значення символів має умовний характер. Тобто символ та його значення не пов'язані логічно, їх треба збагнути [2, 27].

У 2016 році користувачі соціальної мережі Facebook отримали нові можливості відображати свою реакцію на зміст повідомлення у вигляді додаткових позначок, що символізують радість, сум, здивування тощо. Надмірне виробництво інформації у XXI ст. призводить до спрощення формату текстового повідомлення. У разі використання візуальних і семіотичних засобів комунікації відбувається заощадження часових, просторових, людських ресурсів як на етапі виробництва, так і споживання інформаційного продукту.

Однією з особливостей візуальної комунікації в сучасному контексті є повернення до первинних джерел передавання інформації, в основі яких закладено невербальне, довготривале повідомлення про особливості сьогодення, внутрішній і навколишній світ людини тощо. Найдавніший засіб невербальної комунікації – танець. Для первісних людей, які повністю залежали від природи і відчували себе невід'ємною частиною навколишнього світу, жест, рух, танець були першими засобами спілкування, що виникли задовго до мови, писемності та навіть музики. З давніх–давен танцювальна культура базується на провідних світоглядних основах кожного народу.

Ритуальні танці виконували функції “збереження набутого племенем життєвого досвіду і передачі його підростаючому поколінню” [3, 150]. Тепер ця функція належить ЗМК. Як єдність фізичного й духовного танець і сьогодні уособлює універсальні засоби виразності передавання інформації. Наприклад, з обранням уперше в історії США темношкірого президента у 2008 р. Барака Обама планетою прокотилася хвиля невербальних привітань. Жителі двох маленьких японських містечок із однойменною назвою Обама танцювали традиційні гавайські танці, адже новообраний американський президент народився на Гаваях.

Первісні люди не вміли писати, але знайшли спосіб вираження думок і почуттів. Сучасна ж людина свідомо обирає спрощені форми, до того ж, звикає зловживати лайливою лексикою в мережевому спілкуванні, що становить загрозу насамперед для неї самої. Забруднена мова, порожні балачки, беззмістовні повідомлення є головними перешкодами на шляху духовного і матеріального розвитку [14, 245]. Народна мудрість нагадує: “Як говорите, так і живете”, адже гармонія людського буття твориться у міцному взаємозв’язку розум-мова-тіло-душа. Як прояв життєвої сили мова має надзвичайно потужну енергію на щодень і може моделювати майбутнє. Саме мова – слова, речення, вислови – регулює той енергетичний струмочок, що живить і надає сили кожній особистості, суспільству, світові.

Емоційно-психологічна складова соціальних комунікацій, а також наслідки висвітлення подій як надмірно позитивного, так і негативного змісту мають бути враховані професійними медіа під час творення медійного контенту, що поширюється за допомогою соціальних мереж.

Особливість новинної онлайн-журналістики полягає в постійному оновленні інформації. Праця над текстом вимагає точності, терпіння і може непомітно для автора перетворитися на безперервний потік новин. Більшість онлайн репортерів обирають логічний і лаконічний стиль викладу, дотримуються хронології подій, щоб легше було додавати нову інформацію. Завдяки коротким, але змістовним і насиченим фактажем

реченням, обсяг тексту онлайн-журналістики зменшується, форма подавання матеріалу набуває новаторських і експериментальних ознак. З усіх можливих мультимедійних компонентів текст найменше здатен привернути увагу мережевого користувача, тому написанню журналісти приділяють найбільшу увагу [18, 153]. Час, витрачений на обробку текстового повідомлення, прямо пропорційний заощадженому часові споживача. Довгі історії онлайн відволікають і втомлюють, тому типовою ознакою онлайн-журналістики є яскраві кольори, стильне оформлення і оригінальне подавання.

Мультимедіа не обмежує обсяг тексту, однак надто тривале і глибинне занурення через численні гіперпосилання може втомити аудиторію. З одного боку, клікабельність матеріалу – тобто натискання на посилання, гіперпосилання, фотогалерею і т. п. спонукає користувача до інтерактивності. З іншого – у кіберпросторі дуже легко загубитися і не знайти зворотний шлях до первинної інформації.

Для більш реалістичного відтворення події автори мультимедійних пакетів усе частіше використовують аудіосупровід, що дозволяє створити ефект присутності, достовірно передати природню атмосферу. Додавання інтершуму, музики, оповідання, підкастів та інших звукових ефектів створюють радіоверсію матеріалу, що набуває все більшої популярності серед користувачів [29, 46]. При даному виді передавання інформації за допомогою образно-стильових засобів у слухачів активізована внутрішня уява і вони умовно перед очима малюють картини, що базуються на їхніх асоціаціях, попередньому досвіді тощо. Звук може бути як інтегрованим компонентом, так і самостійним матеріалом у вигляді звукового кліпу або посилання на інший аудіосайт.

Сучасні технічні можливості дозволяють запис звуку і одночасне його відтворення онлайн. Тому тепер однією із професійних звичок і репортерських навичок є вміння працювати в прямому ефірі: вести інтерв'ю або брати коментар із першої спроби, що не потребує монтажу і додаткового

редагування. Ведучим, журналістам, кореспондентам, репортерам, які працюють у кадрі, варто враховувати особливості невербальної комунікації, адже манера поведінки під час прямого включення або записаного заздалегідь стендапу може передати набагато більше інформації, а також відтворити дійсну атмосферу події. До того, професійні комунікатори і є, і будуть носіями еталону, впливовими учасниками комунікаційного процесу, які поширюють мовну культуру в інформаційному суспільстві [42, 239].

В системі соціальних комунікацій формується нова мовна культура. По-перше, відбувається трансформація тексту в символи; зловживання лайливою лексикою онлайн стає масовою звичкою і навіть нормою в соціальних мережах, що небезпечно для загальної культури і здоров'я суспільства. По-друге, аудіовізуальні форми комунікації переважають над іншими і спрощують модель передачі даних і спілкування, де текст стає найслабшим з усіх компонентів повідомлення. По-третє, в умовах надмірного виробництва інформації людство не встигає повною мірою її споживати, що призводить до мінімізації у журналістиці та масовій комунікації: лише фактаж, без зайвих коментарів і довгих текстів. Завдяки висвітленню подій на рівні професійної та громадянської журналістики фактичний матеріал у випусках новин і реакція на нього в соціальних мережах зрозумілий, однак бракує логічних пояснень з елементами доступної аналітики авторитетних авторів, які дбають і поширюють мовну культуру в суспільстві.

3.2. Політика, право, інформація (знання), як об'єднавчий державотворчий аспект у масмедіа

Однією із визначальних функцій будь-якого виду держави й державності як особливого виду соціального буття нації, держави як форми захисту громади, громадськості та особистості є всебічне забезпечення духовної, громадської, екологічної, соціальної та інформаційної безпеки громадянина та суспільства, а відтак – захисту їхніх прав і свобод в усіх

сферах соціального функціонування. Цілком зрозуміло, що таке розуміння держави й державності викликане до життя новонасталим III Тисячоліттям, яке почало формувати й формулювати власну світоглядну концепцію вже після небувалого за характером жорстокості й антигуманності минулого, XX століття.

Не в останню чергу саме внаслідок цього чинника стало очевидним усім – і суспільство, і будь-яка соціальна група всередині нього, і окрема неповторна особистість повинні жити й розвиватися на засадах моральності, поваги до Іншого, на засадах пріоритетності вічних констант людського буття. Ці базисні диспозиції визначають не лише соціальний характер розвитку суспільства, але й самі в свою чергу, належать до складної соціокультурної універсалії, яка визначається в світових гуманітарних науках як інформаційний потік [5, 29]. Потік, де містяться позитивні смислові константи або їхні заперечення, де присутні засоби інформаційного убезпечення або, навпаки – інформаційного руйнування соціальних пріоритетів розвитку й удосконалення особистості й соціального середовища. Інформація в новітню епоху, відтак, стає не просто певною сумою знань, а повинна розглядатися соціологами, політологами, правознавцями як один із чинників національного розвитку, як такий чинник, без окреслення соціальних вимірів якого, без уточнення його пріоритетів та перспективних форм та методів взаємодії з іншими ключовими соціально-історичними факторами годі й сподіватися на системне розроблення адекватної картини розвитку кожного з базисних елементів національного та державного поступу [5, 126].

Означені щойно пріоритетні домінанти розвитку українського суспільства неможливо забезпечити без урахування трьох наріжних концептів громадського розвитку, що ними в новонасталому тисячолітті є синтезовані в певний смисловий універсум політика, право та інформація. Саме єдність цих трьох чинників визначає сьогодні соціальне тло державного розвитку, а власне ця синтезована єдність – є тим універсальним

чинником, що формує атмосферу розвитку громади й громадянина [14, 233]. В новітній соціально-історичній реальності вже ні для кого не є таємницею, що і політика і право і інформація є адекватними одна одній (про більшу чи меншу сферу впливу кожної з трьох цих універсалій можна сперечатися й сперечаються вчені-фахівці з різних галузей гуманітарного знання) формами влади.

Інформація завжди була категорією політичною, визначала в усі епохи, хоча, можливо, не з такою демонстративною очевидністю як нині, способи управління державними процесами, способи політичної реалізації певних ідейних констант, а ще – була і є категорією правового регулювання державного й суспільного життя. Хоча, одразу слід зауважити, цими вищевказаними категоріями ніяк не вичерпується увесь дискурс взаємодії інформаційних, політичних та правових полів як у минулому, так і в сучасному соціальному просторі [11, 46]. Тож, для найбільш адекватного визначення проблемного кола політико-правового регулювання сучасних інформаційних пріоритетів в сучасній Україні слід з науковою неупередженістю розглянути ключові константи розуміння такого регулювання, що ними є політика, право та інформація і способи філософського їх розуміння в соціальному контексті.

Міркуючи над набутим Європою й світом політичним досвідом у минулому столітті, над співвідношенням різних світоглядних та буттєвих домінант у цьому досвіді та над тим, чим саме є політика як ключова категорія суспільного життя видатний британський державний діяч та політичний філософ Маргарет Тетчер, до праці якої ми зверталися в попередньому параграфі дисертації, зауважила: “Політика, коли я почала замислюватися над нею... видавалася мені важливою, бо це був один зі способів, з допомогою якого індивіди могли виконати свій обов’язок щодо ближніх, який Господь наклав на всіх людей. Політика була важливою ще й тому, що, хоча добрі інституції та закони не можуть зробити людей

добрими, погані інституції та закони можуть заохотити стати їх гіршими” [24, 39].

В указаному сенсі, політична складова правового забезпечення інформаційних пріоритетів є надзвичайно важливою, якщо брати до уваги соціальний контекст, то ж дозволимо собі дещо детальніше зупинитися на наведеному вище міркуванні. Британський політичний мислитель й практик не випадково наголошує на пріоритетності розуміння політики як специфічного, але дуже дієвого способу виконання “обов’язку щодо ближніх, який Господь наклав на всіх людей”. Відтак, політика як соціальний універсум для Маргарет Тетчер це, передусім, сфера, яка керується або повинна керуватися морально-етичними, духовними засадами й настановами. Керуватися відповідальністю перед Богом за людей. До слова, саме так формулювали своє бачення влади й політичного служіння людям такі українські державні діячі й велети права якими були Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Пилип Орлик та інші [22, 136].

Політика, відтак будучи сферою, де повинні діяти духовні засади й морально-етичні підвалини християнства (якщо йдеться про європейську політику) в той самий час повинна бути тісно пов’язаною з правовими підвалинами. Власне, Маргарет Тетчер наголошує на нерозривності політико-правового начала вибудовуючи таку своєрідну філософську тріаду “духовність-політика-право”. Саме в обов’язок політика згідно з англійським мислителем, входить таке забезпечення правового розвитку законодавства, яке б прямо відповідало Духу моральності, що, як наслідок, тягтиме формування особливого, придатного до сучасних вимог державно-суспільного розвитку, інформаційного поля. Не суспільство або певні його члени винні, згідно з думкою Маргарет Тетчер, у тому, що не кращає їхня доля, а саме закони, які не можуть зробити людину щасливою або доброю, але цілком можуть погіршити людські якості, а відтак – можуть сприяти поширенню та зміцненню негативних соціальних тому числі – соціально-інформаційних тенденцій. Закони, що базуються на неморальних категоріях

та принципах цілком здатні суттєво погіршити соціокомунікативний стан суспільства, однією з базисних констант розвитку якого є інформація, інформаційні поля як феноменальні семіотичні сфери соціальної взаємодії, як особливі важливі сфери пропозиції та рецептування інформації, а отже – як сфери, у яких повсякчас продукуються нові ідеї й смисли [43, 35]. Саме від такого погіршення стану розвитку соціокомунікативних взаємин й повинні вберегти суспільство політики, які керуються не лише тактичними розрахунками, а й повсякчас пам'ятають про стратегічні пріоритети суспільного розвитку. Отже, вироблення морально обґрунтованих стратегічних схем, які враховують всі наріжні чинники політико-правового регулювання та захисту соціально-інформаційного національного простору є цілком обґрунтованою, якщо брати до уваги європейський інтелектуальний досвід та буттєвий контекст.

Для того, щоби дійти до такого висновку, що його зробила Маргарет Тетчер, потрібні були важкі випробування, внаслідок яких людська цивілізація та найкращі репрезентанти її думки, зрозуміли необхідність гарантування всеохоплюючого піклування в соціумі всіх про всіх, необхідність усіма можливими способами дбати про інших. Дбати, що особливо важливо сьогодні, й інформаційними способами та їхнім політико-правовим регулюванням. Адже з давніх-давен зрозумілою є вічна й свята істина, що свідчить про першооснову інформації – Слово. Відомо, що “Спочатку було Слово”, слово Закону – в тому числі, а отже Слово як таке завжди є тією ж самою першоосновою, є головною думкою, яка продукує, спочатку в ідеологічному плані, не лише нові й новітні смисли, про що ми вище згадували, але й виробляє на ідейному рівні нові й новітні реальності, є здатним стверджувати їх [46, 673]. Багато з цих реальностей свого часу спочатку втілювались в інтелектуальних проєктах (комунізм, націонал-соціалізм) стали сумним досвідом людства, а отже нагальною є потреба забезпечити на політико-законодавчому рівні людину й людство, громаду й соціум від повторення небезпечного для них історичного досвіду, але вже в

нових умовах, на новітньому етапі розвитку. Убезпечити людину й соціум від повторення такого негативного досвіду також покликане політико-правове регулювання державними інституціями інформаційних пріоритетів розвитку країни.

Коли ми ведемо мову про стратегію функціонування в сучасному світі та в світі майбутнього політичних норм та норм етики як імперативного Закону, як норм, що знаходяться в самій основі права як такого, в основі універсального дискурсу права, що регулює як універсальне політичне, так і суто правове поле, регулює, у тому числі, й розвиток інформаційних полів, структурування їхнього соціального обшину реалізації, то слід привернути увагу і до таких розробок європейської політичної філософії, які окреслили сутність пріоритетних для Євросоюзу загальних політико-правових норм ще наприкінці минулого століття [5, 77]. Ці розробки є тим більш актуальними, що дозволяють зрозуміти іманентну природу засадничих механізмів політико-правового регулювання різних соціальних, у тому числі й інформаційних пріоритетів розвитку постіндустріального суспільства. Відома французька дослідниця рухів європейської політичної та соціальної філософії Жаклін Рюс у своїй праці “Поступ сучасних ідей” наводить думку Лео Штрауса, який стверджував, що “людина повинна мати еталон природного права, незалежний від конкретного суспільства.”[42, 560].

В контексті нашого дослідження слід привернути увагу до того, що Лео Штраус бачить природне право як соціальну функцію, незалежну від конкретного суспільства, тобто як функцію, яка за самим своїм статусом повинна неупереджено й об’єктивно визначати взаємини в соціальному середовищі. Право, згідно з теорією Лео Штрауса, є незалежним від минулих потреб тією ж мірою, якою, скажімо, політика, згідно з ідеями, що їх репрезентує Маргарет Тетчер, залежна від норм моралі та моральності. Дихотомічна єдність такого розуміння права та політики неминуче призводить до вироблення гармонійних норм політико-правового

регулювання інформаційних пріоритетів, адже узалежнює таке формування від одвічних моральних категорій та трансцендентних форм соціальної правосвідомості, характерних для будь-якого цивілізованого суспільства.

На наше переконання, виробленню механізмів політико-правового регулювання інформаційних пріоритетів сприятиме й трактування норм права та права як такого, що його подав Клод Лефор. Для цього філософа право є, передусім синонімом легітимності і саме на цій основі воно взаємодіє з політикою як соціальною універсалією та визначає інші, у тому числі соціально-інформаційні поля розвитку та методи й способи їхнього регулювання. Клод Лефор зауважує: ““Легітимність” слід розуміти... як символічну силу, як систему правил, що регулюють взаємини людей між собою [25, 99]. Ідеться не тільки про те, щоб проповідувати строго дотримування фундаментальних прав індивіда (суто обмежувальне бачення), а й про те, щоб розуміти Право як силу, що наповнює змістом громадський простір” [42, 574].

В процесах політико-правового регулювання будь-якої галузі соціального життя указані Клодом Лефором константи є, на наш погляд, визначальними з кількох наріжних причин. Першою з них ми б назвали розуміння всіма учасниками регулювання соціальних процесів легітимності як форми указаної Лео Штраусом понадпохального, понадчасового верховенства права як “системи правил, що регулює взаємини людей між собою”. Як бачимо, Клод Лефор наголошує на регуляторній функції права. А ця функція, в свою чергу, тісно єднається з моральною основою політики. Відтак, інформаційне поле, право і політика можуть регулювати ще й у такому синтезі, де органічним є сполучення моральної легітимності політики та права як особливої системи правил, що покликана й здатна регулювати всі відносини людей у соціумі. Інформаційні відносини в тому числі, адже легітимність це також і право визначати політико-правові пріоритети в інформаційному сенсі поняття.

В такій тонкій сфері реалізації інтелектуальних пріоритетів, що нею є інформаційний простір нам видається вкрай важливим привернути увагу до смислової категорії визначення правової дії на соціум, що її Клод Лефор означив як “символічну силу”. По суті тут йдеться про дію легітимності політико-правових установлень та інституцій не як грубо виявленої матеріальної сили, а про силу соціального впливу у формі оприсутнення в інформаційному просторі через посередництво нагадування, силу, що асоціативно й аналогічно до певних соціально-історичних та соціокультурних обставин й констант цілком повноцінно виявляє себе на інформаційно-свідомісному рівні. “Символічна сила” у даному разі не лише форма застережного чи іншого впливу на соціальну (інформаційну в тому числі) реальність, а й форма систематизації такого впливу через посередництво різних факторів гуманітарного розвитку. По суті йдеться й про пошук балансів та противаг у процесі застереження “строного дотримування фундаментальних прав індивіда” та суспільним розвитком [20, 136].

Фундаментальні права індивіда повинні застерігатися цілою низкою політико-правових обмежень. На це ми вже звертали увагу вище, коли вели мову про моральність політики та легітимність права й правових установлень. У даному контексті є важливою й думка Клода Лефора про те, що Право є силою, що “наповнює змістом громадський простір”. Якщо розуміти поняття “громадський простір” як певну ціннісно-смилову категорію, де інформаційні універсалії відіграють неабияке значення, то можна було би розглядати необхідність поширення права й правового мислення на більшість зі сфер розвитку суспільства [3, 51]. Власне, можна було би вести мову про те, що інформаційні поля соціального функціонування особистості мають сприяти розвитку правосвідомості суспільства й особистості, а відтак – інформаційний простір, наповнений силою Права є потужним чинником формування демократичної правової держави, є потужним фактором структурування правової свідомості

громадянського суспільства, його остаточної легітимізації в національних державотворчих процесах.

Немає сумніву в тому, що таке розуміння правового наповнення громадянського простору та інформаційного обширу як його органічної смислової й буттєвої частини можна вважати одним із важливих для сучасності й майбутнього пріоритетів функціонування інформаційного поля в Україні. Тим більше, що як зауважує Клод Лефор у своїй праці “Політична думка”, подаючи власне трактування принципів права та політичного устрою сучасної демократії: “фундаментальні права... наповнюють змістом громадський простір... в праві на свободу слова є певний заклик до встановлення відносин, до комунікації, яка є фундаментальним явищем демократичного усупільнення” [42, 564].

В такому осмисленні бачимо не лише актуальність для українського політико-правового проекту дефініцій “фундаментального права” та “громадського простору” в указаному нами вище сенсі, але й, що не менш важливо, бачимо ми прикметний акцент на принципові свободи слова, який не лише є базисним для будь-якої справжньої демократії, а й є визначальним саме у сенсі розбудови морального й легітимного правового суспільно-інформаційного простору. По суті, йдеться про свободу слова “як заклик до комунікації”. Відтак, ця категорія полишає межі вузько політичного або лише правового наповнення, стаючи змістоутворюючим і формотворчим водночас способом організації смислових пріоритетів інформаційного простору як специфічного способу соціального комунікування, виходячи на іманентно новітній рівень соціального спілкування.

Такий рівень, в свою чергу, передбачає розуміння тісної поєднаності інформаційного поля з правом на присутність в ньому. В епоху Інтернету таке право не є чимсь дивовижним для переважної більшості членів соціуму, але так само є важливим те, що “свобода слова” тут не лише право, але й заклик до творення кожним суб’єктом суспільних відносин власного інформаційного простору, особливий заклик до долучення кожної людини

до процесу інформаційної самореалізації. Особливістю такого заклику є правове гарантування суб'єктові соціальних процесів з боку держави не лише отримання інформації, не лише поширення її, а й – гарантування кожному її вільного творення [47, 46]. Гарантування права на інформаційну самоідентифікацію власного “я” в соціокомунікативному просторі. Це – якісно нове явище в світовій цивілізації, викликане науково-технічною революцією, і яке має знайти адекватне та повноосяжне осмислення в гуманітарних науках нового тисячоліття.

Тим більше, що таке право розглядається нині європейськими дослідниками вже у статусі пріоритетного “фундаментального явища демократичного усупільнення”. Дана позиція, на наше переконання, цілком має право на розвиток, адже саме соціально-комунікативний процес як частина інформаційного простору передбачає принцип відкритості суспільства людині, а людини суспільству, що, як цілком очевидно, можна здійснити лише розглядаючи інформаційний простір не лише як простір, де взаємодіють різні ідеології, культурні або інші смислові поля, але й як особливий обшир, в якому на інформаційному рівні відбувається захищений політико-правовими державними установами та інституціями багатомірний процес становлення, формування та реалізації особистості [45, 218].

Саме тому, одним із базисних інформаційних пріоритетів розвитку демократичного суспільства в політико-правовому відношенні є потреба гарантування всім верствам суспільства рівного доступу до джерельно-інформаційної бази. І якщо раніше такий доступ був пріоритетом меншин, то в інформатизованому XXI столітті, як є очевидним, не можна обійтися без політико-правового гарантування, як зауважує французький мислитель: “новим групам доступу до простору, раніше призначеного для обмеженого числа осіб” [49, 575].

Певне і такою необхідністю відрізняється соціально-політична ситуація в сучасному світі від цивілізаційних процесів в XIX або минулому

століттях. Якщо тоді громади та окремі особистості виборювали собі передусім суто соціально-економічні права, то цивілізація постіндустріального суспільства, як цілком очевидно з наведених міркувань, визначає одним із наріжних пріоритетів нібито далекі від соціально-економічних потреб права на гарантію власної присутності в громадянському, а відтак – в інтелектуально-інформаційному полі соціального існування. Для України як питомої частини європейських цивілізаційних устремлінь указане гарантування рівної суспільної доступності до ключових інформаційних потоків є так само базисним як і для інших країн світу. Але слід бачити політико-правове поле гарантування інформаційних пріоритетів у всій багатоманітності проблемно-тематичного кола його реалізації в соціально-історичних умовах країни, яка лише стала на шлях демократичного відродження, а отже – апріорі перебуває у доволі складному посттоталітарному стані, що позначається на домінантних характеристиках її соціального поступу.

Особливо важливим указане проблемне коло, особливо визначальним воно стає нині в добу тотального панування інформації як культурного, як інтелектуального продукту, що визначає соціальні пріоритети й напрямки розвитку і часто є фактором ризику для країн з демократією несталого статусу, для країн з демократичним устроєм, що лише розвивається. Для людини XXI століття в таких країнах інформація, завдяки розвитку технічного прогресу часто стає другою (а в окремих випадках – майже першою) атмосферою, стає способом соціально-психологічного побутування в реальності [4, 79]. В нашій країні, так само як і в багатьох інших країнах світу, сформувалися й формуються молоді “інтернет-покоління”, суспільство дедалі більше структурує свою свідомість довкола проблематики, щільно пов’язаної й тісно залежної від різних видів інформації та інформатизованості. Відтак, крім названих нами вище інформаційних пріоритетів джерела, способи донесення та, головне, – мета донесення інформаційного потоку в українську суспільну свідомість є, на

наше переконання, смисловою сферою, придатною для першочергового розгляду [4, 96].

Адже, якщо бути відвертими у власних міркуваннях – то саме від інформатизації та інформаційного поля в сьогоденні та у близькій і далекій перспективі багато в чому залежить саме існування певних соціально-свідомісних пріоритетів, стандартів, стереотипів. Відтак – саме від нього сьогодні багато в чому залежить й існування або ж не існування нації й особистості в тому вигляді й з тими моральними та морально-етичними пріоритетами, які відзначали її впродовж багатьох століть. Українська національно-культурна й соціокультурна унікальність не становить ніякого винятку з цього правила. Тим більше, що на сьогоднішньому складному посттоталітарному етапі націєтворення й тісно пов'язаних з ним державотворчих процесів ми лише окреслюємо соціальні пріоритети власної ідентичності, лише прагнемо структурувати власний новітній світогляд до традицій та надбань минулих епох, прагнемо якомога краще використати його для формування сучасної й новітньої України [8, 163].

В таких нестійких, нестабільних умовах становлення й розвитку вітчизняної державності проблема всебічного, універсального забезпечення соціальних пріоритетів інформаційного простору країни набуває не просто визнаної всіма учасниками соціального процесу питомої ваги, але й здобуває сутнісно іншого значення. Йдеться про продиктовану соціально-історичними викликами часу необхідність забезпечити безпеку сучасних інформаційних пріоритетів в Україні, але забезпечити її з метою як дотримання традиційних основ багатовікового розвитку українського суспільства так і з метою адекватування цих набутих поколіннями предків традицій у соціально-історичний універсум сьогодення та майбутнього [15, 24]. В такому сенсі, саме проблематика, тісно пов'язана із інформаційним полем сучасного соціального буття українців та України становить особливу смислову сферу в царині наукового осмислення політико-правового регулювання інформаційних пріоритетів.

Сказане щойно, звісно, зовсім не спростовує потреби структурування національного інформаційного простору у прямій відповідності до вимог світового цивілізаційного поступу, не спростовує також і потреби гарантування вільної реалізації особистості в необмежених обсягах соціально-комунікативної спільноти, адже ці чинники – фундаментальні для розуміння демократії в III Тисячолітті [7, 39]. Відтак, без політико-правового забезпечення особистості й громаді права на, так би мовити, вільну інформаційну самореалізацію й інформаційну самоідентифікацію не може й бути мови про світове визнання України як країни зі стабільною демократією, з стабільним політичним устроєм, а відтак (в новітню епоху – саме в такій залежності) і визнання України країною із прогнозованою економікою, де людина та комплекс її духовних, культурних, економічних потреб є найвищою цінністю.

3.3. Мовні засоби інформаційної війни: маніпулювання свідомістю особистості

Структурування й актуалізація загальноцивілізаційних політико-правових пріоритетів повинні здійснюватися не лише з урахуванням потреб соціально-історичного моменту, а й з розумінням поступовості такого втілення, аби замість бажаного не досягнути, як це, на жаль, часто бувало в новітній історії, протилежного результату. По суті йдеться про потребу розроблення універсальної й багатоаспектної програми інформаційного захисту суспільства [10, 39]. Програми, яка б мала складну іманентно синтезовану мету – з одного боку гарантувати особистості й суспільству права й свободи інформаційної самореалізації, а з іншого – так само захищала б їх розвиток від негативних руйнівних впливів, про які ми згадували вище і тих явищ, які в світовій гуманітарній науці дістали визначення “інформаційна війна”.

Внаслідок очевидної актуальності цієї проблеми для України й світу зупинимося на аналізі самого поняття «інформаційна війна» у тому

формулюванні, в якому воно й присутнє в світовому інформаційному просторі. В Інтернет-енциклопедії “Вікіпедія” подається таке визначення цього явища: “інформаційна війна (англ. – information war) – дії, вжиті для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації, процесам, що їх засновано на інформації та інформаційним системам противника при одночасному захисті власної інформації, процесів, що їх засновано на інформації та інформаційних систем. Сьогодні інформація добирає матеріальну форму і володіння нею стає дуже жаданим. До реалізації будь-які, цілком “матеріальні” рішення сьогодні випробовуються в інформаційній області і результати стають вирішальними. Сучасні війни ведуться перш за все в інформаційній сфері, яка випереджає і безперервно супроводжує так званий “прямий контакт” протиборчих сторін.”

[http://uk.wikipedia.org/wiki/Інформаційна_війна]

З огляду на те, що вище ми, хоча й під іншим кутом зору, вже торкалися певних характеристик інформаційної війни, міркуючи про філософський феномен інформаційного поля та його пріоритети, акцентуючи на першорядності в сучасному світі порівняно з матеріальною стороною буття інформаційного смислового простору, на визначальності інформації для соціального середовища постіндустріального суспільства, то у даному контексті слід привернути першорядну увагу до констант іншого плану, іншого свідомісного й соціального виміру. Є цілком очевидним, що якщо поняття потрапило до енциклопедії, то воно або є аксіоматичним для всіх, або принаймні, з ним не можна не рахуватися. Категорія «інформаційної війни» в такому сенсі для посттоталітарного українського суспільства потребує ґрунтового ціннісно-смислового осмислення.

В наведеній нами вище характеристиці інформаційна війна постає як одна із негативних, але закономірних особливостей світу постіндустріальної глобалізованої доби. Важливою її енциклопедичною характеристикою ми вважаємо власне основну мету будь-якої інформаційної війни, що нею є “досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації”.

Якщо брати до уваги політико-правовий захист вітчизняного інформаційного простору від реалізації подібних цілей, то очевидним, на наш погляд, є вироблення дієвих методів й способів недопущення різноманітних агресивних впливів на український інформаційний простір, недопущення підміни традиційних національних духовних цінностей їхніми симулякрами, що є особливо поширеною зброєю в сучасному інформаційному протистоянні [27, 129]. Саме тому, крім визначених нами вище морально-етичних та моральних основ політико-правового регулювання інформаційних категорій слід залучати й новітні розробки з багатьох галузей вітчизняної науки про людину. Цим самим досягатиметься унеможливлення повномірного рецептування громадою й особистістю шкідливих інформаційних симулякрів.

Так само важливим в умовах глобалізаційного інформаційного протистояння видається й пріоритет, що його державні установлення в різних країнах надають “захисту власної інформації, процесів, що їх засновано на інформації та інформаційних систем”. Власне, це – пряме питання забезпечення національної безпеки. Слід також зазначити, що такий захист є стратегічною метою функціонування державних інституцій, адже термін “власна інформація” в XXI столітті багато в чому означає “власна ідентичність”, власна неповторність, а зрештою – власне місце та роль в світовій цивілізаційній симфонії. Втрата такої “власної інформації” в той самий час – не лише втрата ідентичності, а й – рівною мірою – втрата унікальності однієї з неповторних частин людської цивілізації. Ось чому в політико-правовому контексті вироблення та регулювання інформаційних пріоритетів розвитку чільну увагу слід приділяти захисту духовності, мови, культури, традицій звичаїв [27, 532]. Кожна з цих категорій – сама по собі вже унікальний інформаційний текст, в якому зберігаються коди буття нації. У даному контексті також йдеться саме про “власну інформацію” великого тексту створеного поколіннями предків.

Тим більше, що в світовому гуманітарному дискурсі вже досить тривалий час існує поняття “культурний фільтр”, яке, за своїм наповненням також здатне відігравати, ясна річ, у синтезі з політико-правовими регуляторними механізмами, особливу місію, що захищає національний інформаційний простір. Культурним фільтром прийнято називати: “систему своєрідної оборони однієї культури від небажаних впливів інших культур народів світу. До даної системи входять різні структурні одиниці: національні традиції, звичаї... традиційні морально–етичні цінності... для того аби зупинити негативний наступ культурної експансії закордонних країн, потрібно зміцнювати культурні фільтри, підвищувати ефективність їх дії. Змінювати зміст ... у залежності від конкретних умов соціокультурної діяльності громадянства.”[24, 38].

Є очевидним, що дане поняття відноситься швидше не до суто культурологічних категорій, а саме до смислових універсалій інформаційного захисту національного простору. Адже є цілком зрозумілим, що всі названі вище структурні одиниці якраз і покликані системно стати на заваді руйнації інформаційної (культурної – в тому числі) національної ідентичності, щоб зупинити швидше не культурний, а саме інформаційний наступ закордонних держав. Так само важливою видається нам у контексті пропонованого дослідження й потреба розробки пластичних культурно-інформаційних (це визначення видається наразі більш точним) фільтрів, які могли адекватно до соціально-історичної ситуації реагувати й регулювати певні інформаційні аспекти. Культурно-інформаційний фільтр відтак виступає особливою ціннісно-смисловою категорією, сам сенс існування та функціонування якої й полягає з одного боку на оперті на мораль, традиції й звичаєвість, а з іншого – в можливості зробити ці константи трансцендентального українського буття чинниками захисту національного інформаційного обширу завдяки активізації культурних одиниць [27, 638].

Корисною для осмислення в контексті політико-правових пріоритетів захисту національного інформаційного поля є й вищенаведена теза про те, що в сучасному світі “інформація добирає матеріальну форму і володіння нею стає дуже жаданим”. Тезу про “матеріальність” форми інформації можна, крім очевидного й окресленого, трактувати й як таку, що вказує на потребу захищати інформаційні кордони держави [22, 363]. В часи, коли матеріальні, зримо оприсутнені кордони між різними державами зникають, на перший план виступають ті кордони, які розрізняють світовий соціум за переконаннями, поділяють його за принципом ідейно-інформаційної причетності до певних векторів світоглядної еволюції тощо. Крім того, в сучасному інформаційному протистоянні саме володіння незримою матеріальною сутністю інформації забезпечує й володіння сутностями цілком зримими, цілком очевидними.

В світі, де мораль та правова легітимність декларативно не заперечувалась навіть найбільшими тоталітарними режимами в минулому столітті, стратегія інформаційної легітимізації агресії проти держави, агресії, яка або має буттєво реалізуватися або так і залишитися на рівні ідеологічному є чи не найважливішою умовою перемоги над цією державою. Людям, які живуть у певній країні навіюють ідеї про чужорідність їх власній країні. Компрометування влади в даному разі також є дуже дієвою стратегією нищення і державності й духовних пріоритетів народу будь-якої країни. Відтак, захист інформаційного простору від подібних явищ та методів інформаційного впливу, недопущення руйнації цього обширу є так само першорядним в глобалізаційних умовах. Моральна поразка національної держави та нелегітимність її дій, що її прагне досягнути й ствердити протиборча сторона інформаційного протистояння, за умови визнання такої поразки національним суспільством неминуче призведе до соціального протистояння й розколу між владою й громадою, а відтак – до соціального колапсу та катастрофи [27, 678].

Отже при розробці стратегії перебування й розвитку української ідентичності в постглобалізованому світі, де є реальністю інформаційні війни, першочергово слід дотримуватися тієї стратегії, де йдеться про певну моральну в основі константу захисту національного інформаційного простору. Ця константа повинна мати характер гармонізуючої все суспільство, всі його верстви, світоглядно єднаючої і владу й громаду духовно-інтелектуальної одиниці, мати характер універсальної традиційної ідентифікаційної смислової сфери, яка базувалася б на визнаних усіма моральних пріоритетах. Константу, де органічно поєднувалося б апелювання до національних традицій, звичаїв, захист моралі, духовності, мови, культури тощо. Захист, так би мовити, не заборонний, а легітимізуючий заохочення прилучення особистості через посередництво інформаційного простору, через політико-правове формування такого простору до національних соціокультурних пріоритетів [1, 83].

В умовах глобалізаційного інформаційного протистояння вітчизняні науковці не можуть, на наш погляд, випустити з поля зору й таку смислову характеристику інформаційних воєн: “спецслужби країн ведуть свої війни безпосередньо в Інтернеті... Виходячи зі змісту та ролі інформації у сучасному світі, американський дослідник Маршалл Маклюен виводить цікаву тезу: ... «Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації”. Саме Маклюен... ще 30 років тому проголосив, що в наш час економічні зв’язки і відносини все більше приймають форму обміну знаннями, а не обміну товарами. А засоби масової комунікації самі є новими “природними ресурсами», що збільшують багатства суспільства”. [http://uk.wikipedia.org/wiki/Інформаційна_війна]. В даному разі характеристика форм інформаційного протистояння окреслюється доволі, особливо актуального для посттоталітарних держав та суспільств, означення істинної тотальності справжніх воєн. І справді, на щастя, за останні більш, ніж півстоліття людство не переживало глобальних воєн. Натомість реальністю були й, на жаль, є регіональні військові конфлікти.

Що ж до інформаційного простору, то Інтернет як безмежний обшир інформації і справді останнім часом часто стає ареною інформаційного протистояння, у якому зміщуються пріоритети, трансформуються форми інтелектуальної взаємодії, а відтак важливою проблемою для сьогодення є вироблення стратегії захисту інформаційного національного простору саме в Інтернеті [20, 153]. Таке політико-правове регулювання, на наш погляд, повинно включати в себе певні прийоми та засоби, що дозволятимуть спростовувати аргументи противників в інформаційному протистоянні. Відтак, цілком закономірно, зростатиме роль науково-освітнього фактору в інформаційному просторі, зростатиме потреба й уміння не забороняючи (крім випадків, передбачених діючим законодавством) чужої пропаганди, змінювати соціальну й психологічну атмосферу в суспільстві, інформуючи його. Змінювати, інформуючи про ключові константи українського феномену як складної трансцендентальної одиниці. В такому контексті відчутною стає єдність загальнокультурного, освітнього та інформаційного факторів суспільного розвитку. Така єдність так само має забезпечуватися з політико-правового погляду [20, 233].

Згадана нами вище політико-правова стратегія вироблення інформаційних пріоритетів передбачає наявність наступних кількох сутнісних характеристик. Першою з них ми б назвали відповідність сучасним та майбутнім духовно-соціальним потребам інформаційного продукту, що його вироблення повинні забезпечувати на державному рівні. Маршалл Маклюен зовсім не випадково веде мову про інформаційні потоки як “природні ресурси”. В такому визначенні вбачаємо не лише пряме означення інформації як ресурсу, що здатний перетворювати соціальний, науково-технічний обшир, але й бачимо вказівку на те, що саме інформаційні ресурси здатні захищати або сприяти захистові духовної сфери певного народу. Інформаційний ресурс як запас духовно-інтелектуальної міцності в інформаційному просторі відіграє вирішальне значення, адже “головне завдання інформаційних воєн полягає у

маніпулюванні масами. Мета такої маніпуляції...полягає у внесенні в суспільну та індивідуальну свідомість ворожих, шкідливих ідей та поглядів. Дезорієнтації та дезінформації мас, послабленні певних переконань, устоїв... залякуванні супротивника своєю могутністю. Інформаційна війна знищує не населення, а державний механізм”.
[http://uk.wikipedia.org/wiki/Інформаційна_війна].

Власне, інформаційна смислова сфера не лише стала в сучасному світі категорією глобального економічного масштабу, адже високі технології є першопричиною зростання економіки, є показником становлення й розвитку всього суспільства, але й сприймається як спосіб формування особистості. Саме в цьому міститься й друга з указаних нами вище ціннісних характеристик. В даному разі маємо пам'ятати, що саме ця домінанта виступає як ключова в політико-правовому полі не лише внаслідок вказаних вище вимог убезпечення державного механізму від системної інформаційної руйнації, а й внаслідок того, що апріорі руйнує індивідуальність. Через це ми не можемо погодитися з тезою про те, що “інформаційна війна знищує не населення, а державний механізм” [26]. В сучасних умовах знищення легітимності державного механізму може відбуватися саме через знищення індивідуальності – основної складової будь-якого населення, будь-якого соціуму. І хоча таке знищення не є очевидним, воно не є прямим вбивством особистості, все ж таки, як було вказано нами вище, за своїми наслідками воно має багато більший масштаб шкоди для державного будівництва особливо у посттоталітарних країнах, ніж будь-яке матеріальне руйнування, адже підриває державний устрій не ззовні, а, так би мовити, зсередини [25, 143].

Саме проти такого підриву й указаних спроб маніпулювання людьми, насадження їм ворожих ідей та поглядів, “дезорієнтації та дезінформації мас, послабленні певних переконань, устоїв...” і покликані діяти політико-правові захисні механізми. Ця характеристика є третьою в указаному вище контексті сутнісних характеристик, покликаних протидіяти інформаційній

агресії в умовах глобального інформаційного протистояння. Серед найбільш ефективних у даному сенсі механізмів убезпечення від дезорієнтації та дезінформації людей ми бачимо крім якісних науково-освітніх, просвітительських та соціокультурних проектів вироблення таких політико-правових установлень та умов, які унеможлиблювали б системні дезінформаційні та дезорієнтаційні проекти, не дозволяли б їм розгортатися на теренах нашої країни [22, 169]. Саме акцент на руйнації системності небезпечних іноземних дезінформаційних стратегій є, на наше переконання, тим ключовим аспектом, що має перебувати у центрі уваги політико-правового регулювання в межах національного інформаційного простору, адже спорадичні дезінформаційні впливи все ж не можуть принести українському суспільству тієї шкоди, що її здатні завдати молодій державі та державності системні, а особливо – інтегровані певною мірою в національні інформаційні обшири руйнівні стратегії системного характеру [13, 251].

Політико-правовий захист національних інформаційних пріоритетів повинен, у даному разі, мати вигляд системи законодавчих регуляторних актів, які спрямовані на деструктуризацію дезінформації, на те, щоб не дозволити їй зайняти домінуюче місце в соціокультурному полі українського суспільства. Так само принциповим видається й гарантування особистості (громадянину держави) захисту від дезінформації й дезорієнтації. Захисту, що так само як захист інших прав і свобод громадянина повинен бути йому гарантований на державному рівні. Цілком очевидно із вищесказаного, що якщо інформація в XXI столітті є базисною константою для соціального, культурного та економічного розвитку, то дезінформація, в свою чергу, є потужним інструментом регресу, є способом нівеляції всього прогресивного [18, 149]. Відтак, політико-правовий захист особистості й суспільства від, у кращому разі неякісної, а в гіршому – дезорієнтаційно заангажованої інформації є прямим завданням посттоталітарної держави.

Також у контексті інформаційних протистоянь та агресій набуває знакової ваги й політико-правова протидія маніпулюванню свідомістю людей. Ця проблема хоча й, на перший погляд, є приналежною суто до кола питань пов'язаних з тематичним зрізом інформаційного протистояння іманентно є проблемою державно-соціального поступу, є проблемою стратегічною. Маніпулювання свідомістю за допомогою інформаційних потоків є не просто формою заволодіння певними соціальними верствами або соціально-історичними ситуаціями на певний час, а є способом тривалого й системного формування суспільної й особистої ідентичності, яка має комплекс складових. Загалом проблематика, пов'язана з інформаційними технологіями маніпулювання особистою та громадською думкою є ще недостатньо осмисленою в дискурсі вітчизняних гуманітарних наук, проте очевидно є необхідність залучення до вироблення механізмів політико-правового регулювання новітніх розробок, принаймні, з соціології та психології.

Маніпулювання свідомістю особистості повинно бути сутнісно забороненим на політико-законодавчому рівні передусім через те, що порушує базисний принцип унікальності людської особистості, неповторності її духовно-інтелектуального “Я”. Відтак, саме маніпулювання на інформаційному рівні заперечує як наріжний принцип недоторканності особистості, адже за допомогою різних технологій впливу втручається в *sancta sanctorum* внутрішнього світу людини, робить її заручником не своїх переконань, не своєї волі, порушуючи цим самим ще один базисний принцип – принцип свободи волі особистості [44, 34]. Отже, інформаційне поле є предметом для застосування правових знань та категорій моральності в політиці ще й у такому сенсі.

Є очевидно й тісна пов'язаність категорій моралі й моральності та протидії впливам шкідливих ідей, які покликані руйнувати підвалини духу української громадськості в умовах глобальних інформаційних протистоянь. Ця проблематика загалом є провідною для осмислення теми

розділу, але в указаному контекстуальному закординовуванні її роль здобуває істотно більш вагоме наповнення. В даному контексті осмислення тенденцій розвитку соціальних пріоритетів посттоталітарної державності в умовах глобалізації, коли багато суттєвих аспектів державотворення й націєтворення ще перебувають у стані правової нерозробленості опора на моральність при розроблянні їх, опора на успадковану від багатьох поколінь предків звичаєвість та мудрість у оцінюванні руйнівних впливів інформаційних воєн здобуває ще й такий вимір. Адже позірній неспростовній аргументованості нав'язуваних руйнівних ідеологічних симулякрів можна протиставити нераціональну моральність, яка, як багато разів демонстрував історичний досвід, ірраціонально перемагала у тих історичних ситуаціях, де перемога видавалася ніяк не можливою [27, 716].

Підсумовуючи аналіз окресленого у підрозділі проблемного кола питань, пов'язаних із осмисленням політико-правового регулювання сучасних інформаційних пріоритетів в Україні слід запропонувати наступні висновки. Українська світоглядна й буттєва реальність перебуває нині на важливому й зламному етапі свого тривання, який позначається, з одного боку, безпрецедентними за своїм сутнісним наповненням змінами в довколишньому світі, серед яких провідну роль відіграє глобалізаційний чинник, а з іншого боку – Україна як держава проходить складний етап посттоталітарного державотворчого становлення, в якому відродження набутих в історії морально-етичних цінностей має вирішальний характер.

В контексті вищесказаного для вироблення адекватних “зовнішньому” й “внутрішньому” часу пріоритетів соціального розвитку нашої країни смислова тріада “політика-право-інформаційний простір” здобуває ключове значення. Політика, що повинна згідно з традиціями предків та вимогами світової цивілізації сьогодення засновуватися на моралі й моральності та право, яке має легітимізувати в законах й бутті ці категорії повинні, в свою чергу, обов'язково впливати й регулювати інформаційний простір [47, 156]. Саме цей простір є одним із вагомих й визначальних

чинників сучасного соціального поступу, а часто, є визначальним не лише для категорій соціокультурного, але й для соціально–економічного життя.

Інформаційна реальність, особливо зважаючи на її глобальну універсальність, стає чинником від якого залежать ключові категорії буття особистості, країни, соціуму, державотворення. Відтак, інформаційний універсум національного буття постає як пріоритетна в соціальному відношенні сфера, що потребує постійного політико-правового захисту та регулювання у відповідності із стратегією національного розвитку. При забезпеченні права особистості на вільну реалізацію своїх інтелектуальних та духовних потреб виявлення в інформаційному світовому просторі водночас необхідно дотримуватися як базисного принципу захисту інформаційного простору країни від руйнівних стосовно української національно-культурної ідентичності впливів в умовах інформаційних протистоянь в глобалізованому світі [16, 239].

Такий захист можливий тоді, коли державні та соціальні інституції тісно взаємодіють у царині розробки правових норм забезпечення інформаційної безпеки, у царині розробки інноваційних культурних, науково–освітніх проектів, виробляють адекватні сьогоденню методи гарантування права людини як на вільний обіг інформації, так і захист людини від недобросовісного впливу на її свідомість за допомогою цієї інформації, захист людини від маніпулювання її свідомістю, а відтак – і нею самою. Вказаний синтез, при всій позірній складності його реалізації, на наше переконання, і є єдиною можливою світоглядною підвалиною сучасного політико-правового регулювання інформаційного розвитку країни. Так само важливим завданням для формування державних пріоритетів в інформаційній царині є й участь держави й суспільства у спільному формуванні й окресленні культурно-інформаційних фільтрів, що мають захистити особистість та суспільство від руйнації, акцентувати на ціннісно-сміслових парадигмах духовно-інтелектуального розвитку української ідентичності в світоглядно-буттєвому універсумі глобалізованого світу.

Висновки до розділу 3

Розглянуто, що інструментом комунікації в соціальних мережах виступає не лише мова у вигляді тексту або звукового файлу, а й зображення, відео, адже візуалізація контенту є однією з тенденцій соціальних комунікацій XXI ст.

Досліджено, що однією із визначальних функцій будь-якого виду держави й державності як особливого виду соціального буття нації, держави як форми захисту громади, громадськості та особистості є всебічне забезпечення духовної, громадської, екологічної, соціальної та інформаційної безпеки громадянина та суспільства.

Наголошено, що інформація завжди була категорією політичною, визначала в усі епохи, хоча, можливо, не з такою демонстративною очевидністю як нині, способи управління державними процесами, способи політичної реалізації певних ідейних констант, а ще – була і є категорією правового регулювання державного й суспільного життя.

Доведено, що політична складова правового забезпечення інформаційних пріоритетів є надзвичайно важливою, якщо брати до уваги соціальний контекст. Вироблення морально обґрунтованих стратегічних схем, які враховують всі наріжні чинники політико-правового регулювання та захисту соціально-інформаційного національного простору є цілком обґрунтованою, якщо брати до уваги буттєвий контекст.

Зазначено, що базисом інформаційного розвитку демократичного суспільства в політико-правовому відношенні є потреба гарантування всім верствам суспільства рівного доступу до джерельно-інформаційної бази. І якщо раніше такий доступ був пріоритетом меншин, то в інформатизованому XXI столітті не можна обійтися без його політико-правового гарантування.

В роботі наголошено на актуальності такої проблеми для України й світу як “інформаційна війна” у тому формулюванні, в якому воно й присутнє в світовому інформаційному просторі. Інформаційна війна постає

як одна із негативних, але закономірних особливостей світу постіндустріальної глобалізованої доби. Важливою її енциклопедичною характеристикою ми вважаємо власне основну мету будь-якої інформаційної війни, що нею є “досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації”.

Акцентовано увагу на тому, що політико–правовий захист національних інформаційних основ повинен, мати вигляд системи законодавчих регуляторних актів, які спрямовані на деструктуризацію дезінформації, на те, щоб не дозволити їй зайняти домінуюче місце в соціокультурному полі українського суспільства.

Констатовано, що маніпулювання свідомістю за допомогою інформаційних потоків є не просто формою заволодіння певними соціальними верствами або соціально-історичними ситуаціями на певний час, а є способом тривалого й системного формування суспільної й особистої ідентичності, яка має комплекс складових.

Наголошено, на тому, що інформаційна реальність, особливо зважаючи на її глобальну універсальність, стає чинником від якого залежать ключові категорії буття особистості, країни, соціуму, державотворення. Відтак, інформаційний універсум національного буття постає як пріоритетна в соціальному відношенні сфера, що потребує постійного політико-правового захисту та регулювання у відповідності із стратегією національного розвитку.

Доведено, що важливим завданням для формування державних установлень в інформаційній царині є й участь держави й суспільства у спільному формуванні й окресленні культурно-інформаційних фільтрів, що мають захистити особистість та суспільство від руйнації, акцентувати на ціннісно-сміслових парадигмах духовно-інтелектуального розвитку української ідентичності в світоглядно-буттєвому універсумі глобалізованого світу.

ВИСНОВКИ

Під час дослідження даної проблематики були зроблені наступні висновки:

Розглянуто, що важливе місце в дискурсі (а отже, і в його аналізі) посідають владні стосунки. В найзагальнішому соціологічному окресленні влада – це здатність актора (людини, групи, структури) здійснювати зміни в зумовленому зовнішніми щодо нього чинниками перебігу подій або, інакше кажучи, здатність досягати поставленої мети, незважаючи на перешкоди.

Проаналізовано, що владні стосунки не зводяться до примусу, що його здійснює (більш) владний учасник щодо інших, вживаючи фізичної сили чи погрожуючи їй вжити. Влада може також спиратися на якимось чином здобуту згоду людини діяти відповідно до бажання іншої. Всі ці способи здійснювання влади передбачають більш чи менш активну роль медіа дискурсу.

Констатовано, що влада в дискурсі пов'язана з тим, що владний учасник контролює та обмежує внески невідданих – а отже, обмежує їхню спроможність здійснювати свої наміри та стратегії. Тому саме владний учасник переважно визначає характер здійснюваної взаємодії, тобто тип цього дискурсу.

Досліджено, що люди взаємодіють у дискурсі не лише як індивіди, а й як члени різноманітних груп. Тому кожен дискурсивний акт є не лише міжособистісним, а й міжгруповим, і робить внесок у підтримування/змінювання стосунків між відповідними групами. Ідентифікація з певною групою впливає на дискурсивну стратегію учасника конкретного акту, регламентуючи його мовлення уявленням про членський обов'язок і/або груповий інтерес.

Проаналізовано, що уявлення про мову – це великою мірою уявлення про пов'язану з нею самовизначеність, що існують і в свідомості мас, і в дискурсах еліт. Саме пов'язаність із політичними й моральними, а також правовими, епістемологічними, естетичними й іншими питаннями робить мовні ідеології важливим об'єктом дослідження для суспільствознавців.

Зазначено, що поширені уявлення про мову сприяють підтриманню суспільних інституцій, таких, як освіта, що надає пріоритету вивченню рідної/державної мови; академічна наука, що обґрунтовує об'єктивне існування окремих мов та їхній питомий зв'язок з етнокультурними групами; перепис, що продукує незаперечне знання про ці групи та їхні мови; законодавче й адміністративне регулювання, що декларує або припускає пріоритетне вживання титульної мови в публічних практиках та її підтримку з боку держави.

Говорючи про те, як мовні ідеології реалізуються в дискурсі мас-медій, в роботі зазначено, що у медійних текстах завжди відбиваються уявлення їхніх творців (безпосередніх авторів та їхніх керівників і замовників) та уявлення персонажів, на представлення яких також впливають погляди творців.

Продемонстровано, що озглядаючи мовний аспект у медійній сфері, необхідно брати до уваги низку факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Дискурс навколо мовного питання часто містить оцінки дискутантів з приводу поширеності тієї чи іншої мови в Україні, зроблені на основі їхніх власних емпіричних спостережень у повсякденному житті. Але суб'єктивне коло спілкування й інформаційний вакуум будь-якої особи не спроможні надати їй об'єктивну картину мовної ситуації по країні.

Продемонстровано, що для телебачення більш комерційно привабливою може вважатися саме міська аудиторія, а рейтинги телеканалів серед сільської аудиторії можуть навіть не вимірюватися, але якщо для телерадіомовлення використовується радіочастотний ресурс, наданий державою, то при його використанні певні групи населення не повинні

ставитися в привілейоване становище з огляду на комерційні міркування мовника, у той час як потреби інших суспільних груп ігноруються або ж маргіналізуються.

В роботі наведені соціологічні дані, так згідно з загальнонаціональним дослідженням, проведеного Фондом “Демократичні ініціативи” Центром Разумкова в грудні 2019 року, українська мова є важливим атрибутом незалежності України, згоден 81% громадян, при цьому так вважають більшість опитаних у всіх регіонах України (напр., у Східному – 64%). Більшість громадян (79%) вважають, що в українських ЗМІ принаймні половина наповнення має бути українською мовою (53% згодні з цим безумовно і ще 26% – скоріше, так) з аналогічною переважаючою підтримкою в усіх регіонах.

Розглянуто, що інструментом комунікації в соціальних мережах виступає не лише мова у вигляді тексту або звукового файлу, а й зображення, відео, адже візуалізація контенту є однією з тенденцій соціальних комунікацій XXI ст.

Зазначено, що цифрова епоха спрощує текстове повідомлення, що в електронному форматі поширюються у вигляді знаків, зображень, символів, кодового малюнку на зразок смайлів або універсальних цифрових зображень, що вбудовані в технічний пристрій. Це явище набуває глобального масштабу, адже сучасна теорія соціальних комунікацій, окрім класичної моделі спілкування віч-на-віч, передбачає мережеву комунікацію.

Зазначено, що в системі соціальних комунікацій формується нова мовна культура. По-перше, відбувається трансформація тексту в символи; По-друге, аудіовізуальні форми комунікації переважають над іншими і спрощують модель передачі даних і спілкування. По-третє, в умовах надмірного виробництва інформації людство не встигає повною мірою її споживати, що призводить до мінімізації у журналістиці та масовій комунікації

Досліджено, що однією із визначальних функцій будь-якого виду держави й державності як особливого виду соціального буття нації, держави як форми захисту громади, громадськості та особистості є всебічне забезпечення духовної, громадської, екологічної, соціальної та інформаційної безпеки громадянина та суспільства.

Наголошено, що інформація завжди була категорією політичною, визначала в усі епохи, хоча, можливо, не з такою демонстративною очевидністю як нині, способи управління державними процесами, способи політичної реалізації певних ідейних констант, а ще – була і є категорією правового регулювання державного й суспільного життя.

Доведено, що політична складова правового забезпечення інформаційних пріоритетів є надзвичайно важливою, якщо брати до уваги соціальний контекст. Вироблення морально обґрунтованих стратегічних схем, які враховують всі наріжні чинники політико-правового регулювання та захисту соціально-інформаційного національного простору є цілком обґрунтованою, якщо брати до уваги буттєвий контекст.

Розглянуто, що інформаційні поля соціального функціонування особистості мають сприяти розвитку правосвідомості суспільства й особистості, а відтак – інформаційний простір, наповнений силою Права є потужним чинником формування демократичної правової держави, є потужним фактором структурування правової свідомості громадянського суспільства, його остаточної легітимізації в національних державотворчих процесах.

Зазначено, що базисом інформаційного розвитку демократичного суспільства в політико-правовому відношенні є потреба гарантування всім верствам суспільства рівного доступу до джерельно-інформаційної бази. І якщо раніше такий доступ був пріоритетом меншин, то в інформатизованому XXI столітті не можна обійтися без його політико-правового гарантування.

В роботі наголошено на актуальності такої проблеми для України й світу як “інформаційна війна” у тому формулюванні, в якому воно й присутнє в світовому інформаційному просторі. Інформаційна війна постає як одна із негативних, але закономірних особливостей світу постіндустріальної глобалізованої доби. Важливою її енциклопедичною характеристикою ми вважаємо власне основну мету будь-якої інформаційної війни, що нею є “досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації”.

Наголошено, що важливим в умовах глобалізаційного інформаційного протистояння видається захист власної інформації, процесів, що їх засновано на інформації та інформаційних систем. Власне, це – пряме питання забезпечення національної безпеки. Оскільки втрата такої “власної інформації” в той самий час – не лише втрата ідентичності, а й – рівною мірою – втрата унікальності однієї з неповторних частин людської цивілізації.

Зазначено, що при розробці стратегії перебування й розвитку української ідентичності в постглобалізованому світі, де є реальністю інформаційні війни, першочергово слід дотримуватися тієї стратегії, де йдеться про певну моральну в основі константу захисту національного інформаційного простору. Ця константа повинна мати характер гармонізуючої все суспільство, всі його верстви, світоглядно єднаючої і владу й громаду.

Акцентовано увагу на тому, що політико-правовий захист національних інформаційних основ повинен, мати вигляд системи законодавчих регуляторних актів, які спрямовані на деструктуризацію дезінформації, на те, щоб не дозволити їй зайняти домінуюче місце в соціокультурному полі українського суспільства.

Констатовано, що маніпулювання свідомістю за допомогою інформаційних потоків є не просто формою заволодіння певними соціальними верствами або соціально-історичними ситуаціями на певний

час, а є способом тривалого й системного формування суспільної й особистої ідентичності, яка має комплекс складових.

Наголошено, на тому, що інформаційна реальність, особливо зважаючи на її глобальну універсальність, стає чинником від якого залежать ключові категорії буття особистості, країни, соціуму, державотворення. Відтак, інформаційний універсум національного буття постає як пріоритетна в соціальному відношенні сфера, що потребує постійного політико-правового захисту та регулювання у відповідності із стратегією національного розвитку.

Доведено, що важливим завданням для формування державних установлень в інформаційній царині є й участь держави й суспільства у спільному формуванні й окресленні культурно-інформаційних фільтрів, що мають захистити особистість та суспільство від руйнації, акцентувати на ціннісно-сміслових парадигмах духовно-інтелектуального розвитку української ідентичності в світоглядно-буттєвому універсумі глобалізованого світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонченко М.О. Internet-медіа в інформаційному освітньому середовищі. Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії : матеріали XIII Міжнародної науково–практичної інтернет–конференції. Переяслав-Хмельницький, 28 лютого 2019р.– С. 82–84
2. Арутюнова Н. Д. «Метафора и дискурс», у вид.: Арутюнова, Н. Д. Теория метафоры: Сборник, Москва: Прогресс, – 1990. – С. 5–32.
3. Бестерс-Дільгер Ю. Мовна політика та мовна ситуація в Україні : аналіз і рекомендації / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер . – 2-ге вид. – Київ: Києво-Могилян. акад., 2010. – С. 363
4. Бурмагін О. Юридичні аспекти реформування державних і комунальних ЗМІ [Текст] : метод. рек. / [О. Бурмагін, Л. Опришко] ; [Проект "Свобода медіа в Україні" Рамкової програми співробітництва Ради Європи та ЄС]. - Київ : Рада Європи, 2017. – С. 184
5. Вен П. Фуко. Его мысль и личность / / П. Вен ; [пер. с фр. А. В. Шестакова]. – СПб. : Владимир Даль, 2013. – 195 с.
6. Володимир Кулик “Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки”, - “Критика”, Київ – 2010 – С. 656
7. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості, Львів: Літопис. – 2000, – С. 39–40
8. Гаврада І.О. Політика органів державної влади щодо ЗМІ в Україні: проблеми взаємодії: дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Чернівецький національний ун–т ім. Юрія Федьковича – Чернівці, 2007. – С.224
9. Головаха, Е. И.; Панина, Н. В. . «Двуязычие в Украине: реальное состояние и перспективы (результаты социологических исследований)», 2000 – С.142–147.
10. Єленський, В. Є. 1995. «Церква й політика у посттоталітарному соціумі: Україна», у вид.: Права людини в Україні. Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини 1995р. – С.31–50.

11. Зернецька О. «Політична комунікація та політичні ефекти новин», у вид.: Костенко, Іванов (ред.) 2005, – С.46–63
12. Іванов В.. «“Авторитарний” синдром мови або однобічна реальність», у вид.: Костенко, Іванов (ред.) 2005 – С.102–120.
13. Іванов В.Ф Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник для студентів педагогічних коледжів / Ред.–упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За наук. ред. В.В.сРізуна. Вид. 3–є зі зм. та доп. Київ: Центр Вільної Преси, 2014. – С. 431 с.
14. Карпенко В. Преса і незалежність України: Практика медіа-політики 1988– 1998 рр., Київ: Інститут журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка, Нора-Друк 2003 – С.355
15. Карпова С. Г. До проблеми влади в концепції М.Фуко / С. Г. Карпова // Вісник Дніпропетровського університету : Сер. «Історія і філософія науки і техніки». – Вип.17. – 2009. – С. 24-30
16. Колодій А.. «Про поліетнічність України: кількісний та якісний виміри», у вид.: Римаренко, С. Ю. та ін. (ред.), Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство, Київ: Стилос, 2003 – С.239–264.
17. Кочерга, О.; Мейнарович, Є.. «Правописні проблеми термінології», у вид.: Гуйванюк, Н. та ін. (ред.), П'ятий конгрес Міжнародної асоціації українців. Мовознавство, Чернівці: Рута, 2003 – С.119–123.
18. Круглов О. «Виправлення попереднього планування корпусу української мови», у вид.: Німчук, Василь (відп. ред.), Мовознавство. Доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі українців, Київ: Пульсари, 2002 – С.149–155.
19. Кулик В. «Письменницьке відродження: українська державна ідея в дискурсі “опозиції всередині режиму” перших років перебудови», Сучасність, 1998 – С.54–79.

20. Ланге Н. Сучасний медіа–менеджмент в друкованих ЗМІ: Шляхи роздержавлення української преси: Вид. 2–ге, доповн. та виправлене / За ред. В. Іванова та Н. Ланге. – Київ : ЦВП, АУП, 2008. – 300 с.

21. Макеєв С. «Просування політичних персоналій», у вид.: Костенко, Іванов (ред.) 2005 – С.141–161

22. Масенко, Лариса (ред.) Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали, Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія» 2005 – С.399

23. Мірошніченко І.Г. Стислий текст у мас–медійному дискурсі україномовного сегменту Інтернет–мережі. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія». Острог: Вид–во НаУОА, 2019 вип 5 (73). С. 46–49

24. Олександр РОДНЯНСЬКИЙ: “Ми вибрали шлях важкий, але логічний”. Розмова ПіКу з генеральним продюсером “1+1”», Політика і культура, 11–17.09, 38–39.

25. Пітерс Дж.Д. Слова на вітрі: Історія ідеї комунікації, Київ: «КМ Академія». 2004 – С.305

26. Піховшек, В.; Чекмишев, О.; Ганжа, В. (ред.) 1997. «Четверта колона»: свобода та залежність мас-медіа в Україні, Київ: Агентство «Україна».

27. Почепцов Г. Г. ЗМІ не можуть нести відповідальність за інформаційну війну/ Г. Г. Почепцов /. – М. : Рефл–бук ; К. : Ваклер, 2000. – С. 768.

28. Про державну таємницю: Закон України [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – чинний, поточна редакція від 15.03.2022, Режим доступу: – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>

29. Про доступ до публічної інформації: Закон України [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – чинний, поточна

редакція прийнята від 19.02.2022, Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

30. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України (ВВР). –чинний, поточна редакція від 16.03.2022 – Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text>

31. Про електронні комунікації: Закон України [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – чинний, поточна редакція прийнята від 13.02.2022 Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text>

32. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України(ВВР). чинний, поточна редакція від 01.01.2022 Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

33. Про захист інформації в інформаційно–комунікаційних системах: Закон України [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – чинний, поточна редакція від 01.01.2022 – Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94%D0%B2%D1%80#Text>

34. Про захист персональних даних: Закон України [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України (ВВР) – чинний, поточна редакція від 13.02.2022 Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

35. Про інформацію: Закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – чинний, поточна редакція від 01.01.2022 – Режим доступу:
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

36. Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – чинний, поточна редакція від 01.01.2022 Режим доступу: –
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text>

37. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – чинний, поточна редакція прийнята від 09.01.2007 – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537–16#Text>

38. Про рекламу: Закон України [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – чинний, поточна редакція від 08.01.2022 Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96–%D0%B2%D1%80#top>

39. Про Суспільне телебачення і радіомовлення України: Закон України [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – чинний, поточна редакція від 12.02.2021 Режим доступу: – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227–18#Text>

40. Про телебачення і радіомовлення: Закон України [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – чинний, поточна редакція від 16.03.2022 – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759–12#Text>

41. Пронченко О.С. Взаємодія ЗМІ і влади в контексті реалізації права громадян на інформацію: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України – К., 2008. – 16 с.

42. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. К.: «Основи», 1998. – С. 669

43. Тараненко О. Інфомедійна грамотність онлайн: посібник для тренера / за заг. ред. Тараненко О. / Розроблено в рамках проєкту «Вивчай та розрізняй: інфо–медійна грамотність». – Київ : IREX, 2021. – 400 с.

44. Тараненко, О. О. «Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі)», Мовознавство (2–3), 2003 – С.30–55.

45. Творення здорового глузду в сучасному українському дискурсі з мовноетнічних проблем», Наукові записки 24, Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2003 – С.218–241.

46. Тримбач С. . «Телебачення в часи перебудови і незалежності», у вид.: Гриценко, Олександр (ред.), Нариси української популярної культури, Київ: УЦКД, 1998 – С.673–685.

47. Трифонов Р.. «Харківські засоби масової інформації про реформування українського правопису на початку ХХІ ст.: місце фреймових структур у дискурсі», Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія 11, 2005 – С.157–168.

48. Шкіль Л. Л. Владні стосунки і дискурс сексуальності / Л. Л. Шкіль // Грані. – 2013. – № 9. – С. 46-50.

49. Яворська Г. Перспективна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада : [монографія] / Г. М. Яворська ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 2000. – С. 285